

7. KOMPETITIVNOST I TEHNOLOGIJA VLASTI SA STANOVIŠTA POLOŽAJA POJEDINCA I PORODICE I CRNOGORSKOM DRUŠTVU

*Slobodan Vukićević**

Sažetak: Sociološko istraživanje karaktera kompetitivnosti društvenog sistema u Crnoj Gori na fenomenu odnosa društvo-porodica. Rezultati istraživanja pokazuju da tehnologija vlasti nedovoljno prati logiku kompetitivnog društvenog sistema u kojem većina građana i njihovih porodica treba da osjete pozitivne posljedice. Na taj način u crnogorskom društvu se ne stvaraju temeljni stimulansi za formiranje individualne i društvene reproduktivne svijesti. Radi se o složenom društvenom procesu koji treba usmjeravati na bazi egzaktnih socioloških istraživanja. Predlog je da se u CANU pristupi osnivanju Instituta za društvena istraživanja i da se u Ustavu Crne Gore prošire nadležnosti Socijalnog savjeta dodjeljujući mu u nadležnost, prije svega, socijalno planiranje i socijalni razvoj u svim domenima razvitka crnogorskog društva. Naravno, takva izmjena podrazumijeva i promjenu sastava, tj. imenovanje adekvatnog sastava Socijalnog savjeta.

Ključne riječi: *kompetitivni društveni sistem, disciplinarna tehnologija vlasti, regulativna tehnologija vlasti, individualna reproduktivna svijest, društvena reproduktivna svijest*

Abstract: Sociological research of competitiveness characters of social system in Montenegro based on the phenomenon of relationship society-family. Results of the research show that technology of the authority insufficiently follows the logic of competitive social system in which majority of citizens and their families should feel the positive effects. In this way fundamental stimulants for forming individual and social reproductive consciousness are not being made in Montenegrin society. This complex social process should be directed based on exact sociological researches. The proposal is that CANU should establish Institute for sociological researches and that jurisdiction of Social committee should be increased in Constitution of Montenegro, giving them authority, first of all social planning and social development in all domains of development of Montenegro society. Naturally, this change understands the change of constitution, naming adequate composition of Social committee.

Key words: *competitive social system, disciplinary technology of authority, regulative technology of authority, individual and social reproductive consciousness*

* Prof. dr Slobodan Vukićević, Filozofski fakultet, Nikšić, Univerzitet Crne Gore

7. 1. TEORIJSKI PRISTUP: SOCIOLOŠKI POJAM KOMPETITIVNOSTI

KOMPETICIJA (competition, comeditio) polaganje prava na takmičenje, suparništvo, konkurencija, nadmetanje, takmičenje, utakmica. Sociološki kompeticija se odnosi na „logiku situacije” u kojoj pojedinci, grupe, institucije, organizacije jednog društva imaju mogućnosti da ispoljavaju svoje sposobnosti i djeluju u pravcu zadovoljavanja svojih potreba i interesa i interesa društva istovremeno.

Savremeno društvo se nalazi u eri kompetitivnosti. ERA se ovdje odnosi na vrijeme takmičenja, fenomenološko određenje vremena odvojeno od posmatranja posebnih dimenzija vremena i njihovog intencionalnog sadržaja vezanog za mjesec, godinu, vijek ili hronološke linearnosti. ERA kompetitivnosti znači vrijeme vezano za fenomen takmičenja, način ostvarivanja tog vremena, mogućnosti (u formalnoj i neformalnoj strukturi) koje takav način ostvarivanja vremena daje pojedinim subjektima društva i društvu kao cjelini. Tako se era liberalizacije definiše kao vrijeme koje favorizuje ekonomske faktore, a zanemaruje institucije i politiku. Sada se na sva zvona najavljuje kraj neoliberalne ere, ili kako kaže Valerštajn „kolaps liberalizma” (Valerštajn, 2005). Uostalom, vrijeme se najbolje može odrediti kada se veže za određene fenomene. Tada sve dimenzije vremena dobijaju određeno značenje, značaj i smisao, a time i vrijednosne komponente. Nastaje „saigra” prošlosti, sadašnjosti i budućnosti u domenu društvene kompetitivnosti.

Maks Weber je društvenu kompeticiju definisao kao miroljubivi sukob do kojeg dolazi usljed nastojanja da se stekne kontrola nad rijetkim resursima, to jest dobrima koja su istovremeno i poželjna i cijenjena, ali i ograničena. „Miroljubivim” sredstvima borbe treba nazivati ona sredstva koja ne podrazumijevaju upotrebu aktuelnog fizičkog nasilja. Tu „miroljubivu” borbu treba nazivati *takmičenjem*, ako se vodi kao formalno miroljubivo takmičenje za sticanje *moći* raspolaganja *izgledima*, a koje i drugi žele. *Regulisanim takmičenjem* treba nazivati takmičenje ukoliko je ono u svojim *ciljevima* i *sredstvima* orijentisano prema *jednom poretku*” (podvlačenja S. V.) (Weber, 1976, 26).

Očigledno, društvena kompeticija se ne odnosi samo na ekonomsko tržište, to jest nema samo ekonomsko značenje. Weber je kao veliki i nenadmašni sociolog društvenu kompeticiju definisao kao:

- regulisano takmičenje;
- formalno miroljubivo takmičenje;
- takmičenje za sticanje moći raspolaganja izgledima;
- takmičenje za sticanje izgleda koje i drugi žele;
- takmičenje koje je svojim ciljevima i sredstvima orijentisano prema jednom poretku;
- takmičenje koje isključuje silu, ali ne isključuje moć.

Savremena sociologija posvećuje pažnju društvenoj kompeticiji kao složenom procesu u kojem se ispoljava karakter jednog društvenog sistema. *Savremena sociološka istraživanja se usmjeravaju na razumijevanje, tumačenje i objašnjenje korelacije između društveno-strukturnih promjena i djelovanja društvenih aktera*. Bez eg-

zaktnog naučnog identifikovanja ove korelacije ne mogu se valjano zasnovati društvene promjene niti odrediti njihov tempo i smjer. U tom smislu se izdvajaju sljedeći elementi:

- domašaj i trajnost kompeticije;
- društvena regulacija, to jest pravila koja regulišu kompeticiju, polaganje prava na takmičenje;
- društveni odnosi koji se uspostavljaju između pojedinaca, grupa i organizacija;
- unutrašnje i spoljne determinante kompeticije;
- karakter moći koja se uspostavlja u procesu kompeticije;
- stepen isključivosti prisile;
- diferencirani stepen izgleda to jest, mogućnosti koje pojedini subjekti imaju u ostvarivanju svojih interesa, ovladavanja dobrima, resursima, obrazovanjem, zdravljem i kvalitetom života uopšte;
- karakter tržišta: ekonomskog, političkog, znanja, sposobnosti;
- izgradnja institucija i njihova legitimnost;
- problemi lokalne, regionalne i ukupne društvene organizacije;
- održivi razvoj u smislu dugoročnog ostvarivanja fundamentalnih ljudskih vrijednosti, naročito odnos društvo – priroda u ekološkoj perspektivi.

Sociološki posmatrano, bitno je apstrahovati društvene odnose koje produkuje kompetitivni društveni sistem kao posebnu vrijednost koja bitno karakteriše ukupni vrijednosni sistem jednog društva. Princip tretiranja društvenih odnosa kao vrijednosti jeste osnova iz koje se izvodi karakter društvenih odnosa u svim dimenzijama: pojedinac – pojedinac; institucije – građani; odnos pojedinca prema prirodi i prema vlastitoj prirodi; odnos društva prema prirodi.

Naznačeni elementi predstavljaju operacionalizaciju za egzaktno naučno istraživanje korelacije *društveno-strukturnih promjena i djelovanja aktera* u procesu transformacije crnogorskog društva i na toj osnovi tretiranje *društvenih odnosa kao posebne vrijednosti*.

7. 2. PROGRES, DEMOKRATIJA I KOMPETITIVNOST

Progresu nema bez demokratije, a demokratije bez kompetitivnosti.

Eru društvene kompetitivnosti karakteriše proces usaglašavanja različitih interesa i zadovoljavanja potreba ljudi i njihovih zajednica na bazi zdravog takmičarskog duha, preduzetništva i motiva postignuća u uslovima demokratske organizacije društva.

Demokratija je u tom smislu ka progresu usmjeren razvoj društva zasnovan na ostvarivanju *kvaliteta* u svim oblastima i na svim nivoima i međusobnoj *solidarnosti* ljudi sa neprestanom valorizacijom u *etičkoj ravni*. Vrijeme i progres u svom ishodištu dobijaju aksiološke dimenzije sa apriornim i aposteriornim značenjem, kao pretpostavke i kao rezultat društvenih kretanja. U njima se sublimira praksa posredovana teorijom i moralom. Na djelu je pluralitet pogleda na svijet, pluralitet iskustava: filozofskog, naučnog, umjetničkog, religijskog, praktičnog, pri čemu se progresivno

ispunjavanje prostora vremenom postiže njihovim susretanjem, a ne separatno, i ne na osnovi antropocentralizma.

U tom kontekstu demokratija se javlja i kao cilj i kao vrijednost po sebi koja prati proces konstituisanja Crne Gore kao moderne zajednice građana u kojoj će istovremeno biti na djelu: *sloboda, racionalnost, preduzetništvo i motiv postignuća, naučni i kulturni razvitak, socijalna pravda kao osnov za izvođenje svih vrijednosti*. Solidarnost u tom kontekstu ne može biti redukovana na elementarno dijeljenje ili udjeljivanje socijalne pomoći, već dobija duboku moralnu osnovu, moralnu preglednost, ulogu, snagu i moć.

Nijedan od ovih elemenata ne može imati svoj puni smisao, značaj i značenje nezavisno jedan od drugog. Ali sve to proizvodi ne samo duboke nego i brze društvene promjene koje je teško pratiti i razumijevati što kod običnog čovjeka izaziva zbunjenost, površno razumijevanje i nesnalaženje. Egzaktna naučna objašnjenja ubrzanog tempa razvoja mogu umnogome pomoći savremenom čovjeku da lakše prebrodi taj svojevrсни fenomen ispoljen kao „bolest promjena”.

Demokratskoj organizaciji savremenog društva adekvatan je konsocijativni tip demokratije koji predstavlja vršenje vlasti adekvatnim učešćem svih podstruktura multikulturalnog društva na bazi zajedničkog političkog projekta uz očuvanje etnokulturnih identiteta (Kimlika, 2004).

Konsocijativna demokratija čuva identitet svakog satavnog elementa i zajednički identitet zajednice kao cjeline, a time i njihove suštinske interese. Bitno je da svaki element, pored svoje autonomije, bude u funkciji integracije zajednice. Konstituisano pravo jedne nacionalne manjine ili etničke grupe da natjera druge da poštuju njene životne interese jeste suštinski u funkciji integracije i solidarnosti. Bez poštovanja životnog interesa svake grupacije nema demokratske zajednice.

Sigurnost svake etnokulturalne grupe mora biti kvantitativno i kvalitativno obezbijedena. U kvantitativnom smislu svaka etnokulturalna grupacija i druge posebne grupe (žene, siromašni, hendikepirani) treba da bude adekvatno zastupljena u strukturi vlasti, a u kvalitativnom smislu svaka etnokulturalna grupacija treba da bude u poziciji očuvanja svog etnokulturnog identiteta i stabilnosti svog materijalnog i društvenog okruženja. Nije u pitanju samo politička participacija. Na ovaj način se obezbjeđuje adekvatna pozicija u odlučivanju o ekonomskim mogućnostima, kao i pravovremeno onemogućavanje bilo kojeg vida socijane isključivosti određenih pojedinaca ili grupa u društvu.

Za tako organizovanu demokratsku vladavinu potrebna su četiri uslova: svaka grupa predstavljena je u političkoj eliti, postoji uzajamno pravo veta, koje joj omogućuje da natjera druge da poštuju ono što ona smatra svojim životnim interesima, svaka grupa predstavljena je u administraciji i dobija dio javnih fondova srazmjerno svojoj brojnosti, zadržava pravo da upravlja svojim poslovima.

Ipak, konsocijativne demokratije ne može biti ukoliko ne postoji *zajedničko dobro*, na osnovu kojeg se jedno društvo održava kao cjelina. Ovdje je sasvim jasno da konsocijativnu demokratiju kao demokratsku zajednicu možemo zamisliti samo u slučaju ako je obrazovana od pojedinaca-građana koji su ujedinjeni samopoštova-

njem jednog političkog ugovora (ustava). To znači da su pripadnici etnokulturalnih skupina (bilo nacionalnih –većinskih i manjinskih, bilo etničkih grupa) transcendovali svoj nacionalno-etnički partikularitet građanskim, što znači da pored nacionalnog imaju takođe jako razvijen i patriotski osjećaj.

Uopšte rečeno, konsocijativna demokratija onemogućava uspostavljanje neopatrimonijalnog oblika vladavine što bi bila velika opasnost za progresivan razvoj društva i demokratsku perspektivu multikulturalnog društva Crne Gore.

Multikulturalizam u Crnoj Gori kao osnova kulturne politike dinamizira se u vidu interkulturalizma koji predstavlja neposrednu saradnju građana i prožimanje njihovih kultura od svakodnevnog života, obrazovanja, nauke do umjetničkog stvaralaštva: Crnogoraca, Srba, Bošnjaka-Muslimana, Albanaca, Hrvata, Roma i drugih na bazi građanske veze i principa konsocijativne demokratije. Identifikacija kulturne politike u Crnoj Gori temelji se na ukupnosti planiranih kulturnih akcija koje imaju u vidu: globalnu viziju društvenog i kulturnog razvitka, kulturne potrebe, kulturne standarde i kulturnu situaciju svih etnokulturnih i konfesionalnih struktura crnogorskog društva.

Razvoj interkulturalizma ima kardinalni značaj tako da se može reći da od toga umnogome zavisi budućnost Crne Gore.

Pri tome treba imati u vidu da je za savremenu Crnu Goru i njenu budućnost najbitniji mladi naraštaj koji je stasavao u uslovima dubokih društvenih promjena, pluralizma, formiranja novih političkih, ekonomskih i kulturoloških standarda. Sve se to dešava u kontekstu društvenih kretanja koja imaju svjetski, globalni karakter. Mladi naraštaj će, prema tome, presudno uticati, ne samo na unutrašnje konstituisanje Crne Gore kao moderne zajednice građana nego i na karakter njenih odnosa sa drugim državama u bližem i daljem okruženju.

Zadatak nauke i naučnih institucija i njihova etička odgovornost je da idetifikuju uzroke transformacija vrijednosti u društvu uopšte, posebno kod mladih, analiziraju njihovu suštinu i manifestne oblike i na bazi toga anticipiraju moguće posljedice za dalji progresivni razvitak Crne Gore. Stvaranje cjelovitog sistema vrijednosti, bez apsolutizacije bilo koje posebno – ekonomske, političke, ideološke, jeste najvažniji faktor dinamike čovjeka, društva i kulture i njihove međusobne dijalektike. Stvaranje sistema vrijednosti ima snažnu smisaono-značenjsku determinantu koja određuje suštinu kojoj čovjek teži razvijajući se i djelujući u datim uslovima.

Da li mi u Crnoj Gori imamo naučnih istraživanja na bazi čijih rezultata možemo ukazati na vrijednosne prioritete savremenog crnogorskog društva, posebno njegove omladine i na bazi toga ukažemo na karakter i smjer društvenih kretanja sa aksiološkog aspekta? Da li koncipiranim društvenim sistemom formiramo kao „modele ličnosti”: „altruiste”, „konformiste” ili „egoiste”? Na kojem „modelu ličnosti” multikulturalno društvo može održavati svoju stabilnost? Na kojem su nivou pozitivne tendencije: porast vrijednosti znanja, obrazovanja, informacija i kako sve to utiče na razvoj ličnosti i poboljšanje kvaliteta života?

7. 3. INSTITUCIJE – KLJUČNA VARIJABLA RAZVOJA

Optimalni put u izgradnji institucija je smanjenje djelokruga države i povećanje njene uloge (Fukujama, 2007).

Na tom putu treba pokloniti osobitu pažnju stvaranju društvene situacije koja bi proizvodila domaću potražnju za dobrim institucijama i političkim reformama. To je složen zadatak jer svaki novi institucionalni aranžman stvara pobjednike i gubitnike tako da dobre ekonomske institucije ne stvaraju uvijek svoju potražnju. Nedovoljna domaća potražnja za institucijama i reformama koje prate tu potražnju spada među najkрупnije probleme razvoja postsocijalističkih zemalja.

Očigledna raslojenost nastala u postsocijalističkom periodu crnogorskog društva upućuje na ovaj problem. Problem može biti kognitivne prirode, to jest nerazumijevanje dugoročne efikasnosti određenih institucija, a može imati interesnu komponentu time što će gubitnici nastojati da blokiraju promjene ili da svoju monopol-sku poziciju konvertuju u novi oblik takođe monopolskog karaktera.

Stvaranje novih institucija obuhvata: koncepciju organizacija i menadžmenta; projektovanje političkog sistema, osnove legitimnosti; kulturološke i strukturalne faktore. Pitanje institucija ne smije biti redukovano na kvantitet makro ili mikro-države, ili projektovanje političkih i zakonskih institucija, već se mora imati u vidu trajniji strukturalni i funkcionalni značaj, značenje i smisao koji one imaju u društvu. Institucije moraju imati svoju autonomiju u pogledu afirmacije određenog skupa dobara koje određena institucija treba da donosi građanima, ali i svoju otvorenost u kvalitativnom posredovanju sa okruženjem, jer ista institucija može promovisati ili usporavati ekonomski rast zavisno od toga da li postoje komplementarne institucije koje promovišu njenu funkcionalnost. Na tim osnovama se temelji sistem diskrecionog prava da odluke donosi onaj ko je *najsposobniji* da izvrši datu funkciju, oslobađa od hijerarhijsko-birokratske logike i stiče legitimnost institucija koja je od presudnog značaja za ukupnu stabilnost društva. To je suština institucionalne kompetitivnosti, a ne kvantitet.

Proces postsocijalističke transformacije karakteriše preuzimanje pojedinih institucionalnih oblika iz razvijenih društava. Prenosivost institucija je složen proces u kojem imaju specifično dejstvo socijalni, antropološki, društveni i kulturološki faktori. Stepenn prenosivosti je veoma različit: u bankarstvu i javnoj administraciji je visoki stepenn prenosivosti za razliku od obrazovanja i prava gdje je prenosivost mnogo složenija i zahtijeva veoma kompleksan pristup i temeljno izučavanje.

Prema tome, mora se ovaj fenomen izučavati u njegovoj cjelini kako bi se na bazi profesionalnog znanja stvarala domaća potražnja za dobrim institucijama i adekvatnim političkim reformama.

Nije dovoljno reći da su institucije najbitniji faktor. Moramo imati jasno opredjeljenje koje su institucije posebno značajne, kako ih isprojektovati i koje su bitne pretpostavke (antropološke, socijalno-psihološke, ekonomske, kulturološke i političke) u konkretnim uslovima za njihovo uspješno funkcionisanje.

U tom smislu se izdvajaju četiri bitna aspekta državnosti kojima moramo posvetiti posebnu pažnju: koncepcija organizacija i menadžmenta; projektovanje političkog sistema; ocjena legitimnosti; kulturološki i strukturalni faktori.

7. 4. TRŽIŠTE I KOMPETITIVNOST

Čovjek nije *homoekonomikus*, niti mu može biti. Kompetitivnost tržišta se ne može bazirati na tržištu kao *samoorganizujućem ekonomskom sistemu*. Društvena kompeticija uključuje interese, resurse, dobra, prednosti, nagrade, kontrolu, ekonomsko i političko tržište i tržište znanja i sposobnosti, kulturno-umjetničkog, naučnog stvaralaštva i neizostavno, *izvorima solidarnosti među građanima*. Zbog toga i stoji upozorenje da se legitimnost ustavne države ne može zasnivati samo na „argumentacijskoj ekonomiji koja je nezavisna od religioznih ili metafizičkih tradicija kako to tvrde liberali”, niti prihvatiti stav da je liberalna država „sposobna da svoje motivacione pretpostavke reprodukuje iz sopstvenih sekularnih izvora”. U društvima gdje su politička klima i institucije demokratske, a mogućnost za sticanje egzistencije izvan politike veća, tamo se nosioci vlasti manje grčevito drže njenih poluga – upozoravaju analitičari.

Sve to zahtijeva širi pristup izgradnji društvenih institucija i definisanju društvenih pravila koja regulišu društvenu kompeticiju među pojedincima, društvenim grupama, institucijama i organizacijama.

Jednostran pristup liberalizaciji društva nosi niz opasnosti, pogotovo ako se to odvija u odsustvu legitimnih institucija.

7. 5. MORALNA KONTROLA I KOMPETITIVNOST

Moralna kontrola je poseban vid društvene kontrole koja u savremenom društvu dobija sve veći značaj. Progres društva se može ostvarivati ako su pravci u pojedinim oblastima društva usmjereni ka ostvarivanju fundamentalnih ljudskih vrijednosti.

S obzirom na to da sve oblasti ljudskog djelovanja imaju svoje ograničenosti i kao posljedicu određene vidove društvene patologije, progres društva se može ostvarivati ako se svi domeni ljudskog duha i aktivnosti susreću u etici.

Jedino im to može obezbijediti prevladavanje sopstvenih granica na ljudski način, ali istovremeno i samu etiku držati otvorenom, nedogmatizovanom, neapsolutizovanom. Jedino na taj način demokratske procedure održavaju neprestanu vezu sa principima ljudske jednakosti, slobode i solidarnosti koji potiču iz moralnog domena. Time se onemogućava uspostavljanje monopola ni većine ni manjine, niti apsolutizacija bilo kojeg faktora u društvenim odnosima, pa ni apsolutizacija čovjeka u vidu antropocentralizma u odnosu na prirodu.

7. 6. SOCIJALNI KAPITAL I KOMPETITIVNOST

Suppolitički institucionalni aspekt obuhvata norme, vrijednosti i kulturu što se identifikuje kao socijalni kapital.

Državnim institucijama se ne može upravljati, niti one mogu zadobiti legitimitet, ukoliko se nema u vidu faktor socijalnog kapitala koji se odnosi i na formalnu i na neformalnu strukturu. Formalne institucije, s jedne strane i kulturološke vrijednosti, s druge strane, postoje odvojeno i konceptualno i metodološki, ali se ne smije izgubiti iz vida ni jedna ni druga.

Zbog toga socijalni plan i socijalni razvoj kao sublimat socijalnih potreba mora biti integrisan u svim oblastima društvenog razvoja.

Moramo poći od pretpostavke da ljudi hoće da čine dobro, i to ne samo sebi nego i svojoj zajednici, da unapređuju svoju Crnu Goru, učine je dijelom Evrope i dobra koje ona simbolizuje. To je najznačajniji socijalni kapital koji treba aktivirati i pravilno usmjeravati na bazi konzistentne strategije društvenog razvoja u kojem Crna Gora ima tretman jedinstvenog kulturnog pejzaža, to jest zajedničkog djela prirode i čovjeka.

Crna Gora koja u svom strateškom opredjeljenju ima u planu da razvija obrazovanje na svim nivoima, turizam, poljoprivredu, ekološku svijest i ekološku kulturu, da se uključuje u evroatlantske integracije uz očuvanje svog multikulturnog identiteta, mora imati u vidu nespornu činjenicu *da kultura i profit nijesu suprotnosti*, da su oni u izvjesnom smislu sinonimi, da se razvojem kulture stvara trajna osnova za ostvarivanje profita. To podrazumijeva razvoj istinskih kulturnih vrijednosti i institucija kulture i obrazovanja sposobnih za takav razvoj. Na taj način Crna Gora može vrlo brzo doći u situaciju da veliki broj njenih građana živi od kulture i turizma ne čekajući da država dâ novac za fiktivne planove i programe.

Osnovni je uslov da profesionalci „dobiju riječ”, da menadžerski timovi i u kulturi i u turizmu budu profesionalno kompletirani za složen posao i da preduzetnički otkrivaju neizmjerne nove šanse i mogućnosti.

7. 7. DRUŠTVENA PATOLOGIJA I KOMPETITIVNOST

Društvena kompeticija je kanal u kojem nalaze izraz *suštinske društvene potrebe*, potrebe koje su izraz istorijskih tendencija u ostvarivanju i razvoju generičke suštine čovjeka kao društvenog bića.

Međutim, društvena kompeticija je proces u kojem se otkrivaju i ona *tendencijska stremljenja* koja znače otuđenost čovjeka i njegove zajednice, to jest određeni vidovi društvene patologije.

Društvena patologija je apsolutizacija bilo kojeg posebnog interesa, duhovni i kulturni anahronizam, pojavljivanje novih kultova, religijski fundamentalizam, postmoderni subjektivizam i iracionalizam, gramzivost, prisilni rast koji vodi računa samo o profitu bez obzira na posljedice za prirodu, čovjeka i društvo.

Sve to treba da nas inspiriše da u obrazovni sistem uvedemo predmet *Etika* kojim bi se afirmisale moralne vrijednosti kao vrhunske ljudske vrijednosti. Ovdje treba istaći da novi predmet Građansko obrazovanje i vaspitanje se već prepušta neprofesionalnim kadrovima što će sigurno dovesti do njegove devalvacije, a on bi upravo trebalo da puno doprinese afirmisanju građanskog morala i vaspitanja kod mladih.

U pozadini evidentnih ispoljavanja ekonomske, socijalne i moralne krize u našoj zemlji, pojavili su se i različiti oblici socijalne patologije pojedinca i društva. Sve vidljiviji oblik takve patologije, kada je o mladima riječ, jeste porast upotrebe prekomjernog korišćenja droga.

Alarmantne dimenzije ta pojava ima ne samo u pogledu broja mladih koji joj podliježu nego i u pratećim devijantnim ponašanjima različitih oblika.

Zloupotreba droga (PAS) je davno prerasla nivo individualne patologije i postala kolektivna drama čovječanstva. U prevenciji narkomanije je osnovno da se droga ne posmatra samo kao medicinski nego prije svega kao društveni fenomen. Preventivno djelovanje protiv bolesti zavisnosti ima svoje duboko opravdanje jer upotreba psihoaktivnih supstanci izaziva krajnje negativne sociopatološke, zdravstvene, ekonomske, društvene i druge posljedice.

Uočljivi su i neki opšti trendovi u starosnoj i socijalnoj strukturi mladih korisnika i modelima upotrebe droga, kod nas i u zemljama okruženja:

- svakodnevno raste broj korisnika droge i broj narkomana, ali i broj maloljetnika među njima;
- starosna granica prvog kontakta sa drogom pomjera se sve niže, prema starijem osnovno-školskom uzrastu;
- starosna granica se spustila i kada je u pitanju redovno korišćenje droge;
- socijalna struktura korisnika se širi i droga sve više ulazi u srednju klasu koja je nekada bila prilično zaštićena u odnosu na tzv. viši sloj, kao i u odnosu na socijalno degradirane osobe;
- razvijaju se politoksikomanije; mladi počinju da koriste različite supstance (lijekove za smirenje, sredstva za smanjenje napetosti i strepnje, sredstva protiv bolova, sredstva za spavanje, alkohol i sl.) ili ih kombinuju sa drogom;
- raste broj djece i mladih koji podnose zakonske posljedice zbog različitih prekršaja koji su, direktno ili indirektno, povezani sa drogom.

Djeca i mladi odrastaju danas u uslovima koji su označeni snažnim društvenim promjenama i krizama svojstvenim tzv. društvima u tranziciji *bolest promjena*. Očekivane, normalne razvojne krize ovih doba (puberteta i adolescencije) koje se, optimalno, završavaju izgradnjom i učvršćivanjem identiteta, u našim uslovima usloženjene su krizom samog društva.

Kompetencije porodice, škole i društvene zajednice u procesu socijalizacije mladih izmijenjene su, a difuzni sistem vrijednosti ne nudi jasne i stabilne okvire razumijevanja sadašnjosti, još manje budućnosti. Upotrebe alkohola i droga tako mogu postati načini da se smanji napetost i strepnja koju izaziva takvo otežano odrastanje. Sa sociološko-psihološkog stanovišta, jedno od glavnih socijalnih obilježje osoba koje zloupotrebljavaju drogu ili PAS jeste osjećanje egzistencijalne praznine i otuđenosti, a ono što posebno zabrinjava jeste ambivalencija, nemilosrdno uvlačenje drugih u sopstvene redove, čime smanjuju sopstvenu ambivalenciju i nesigurnost.

Nedovoljno razvijena svijest naše zajednice o veličini problema; nedovoljna informisanost zahtijevaju neophodnost angažovanja ne samo porodice i škole nego i društva u cjelini.

Angažovanje svih ovih subjekata i njihovo preventivno djelovanje može imati uspjeha ukoliko se ovaj izuzetno složeni društveni fenomen dobro izuči sa stanovišta cjeline društvenih okolnosti koji ga bitno determinišu. Za takva izučavanja u našem društvu nije iskazivan ni približno adekvatan interes.

7. 8. DEMOGRAFSKI RAZVOJ U KONTEKSTU DRUŠTVENOG RAZVOJA

Društveni razvoj na bazi kompetitivnosti je nezamisliv bez demografskog razvoja. Konceptija demografskog razvoja i poželjni nivo reprodukcije stanovništva proizilazi iz shvatanja *suštine roda i rodnih odnosa u crnogorskom društvu*. Priroda je stvorila različite polove, a društvo nejednake. Polovi nijesu stvoreni u znaku suprotstavljenosti, već u značenju i sa smislom održavanja ravnoteže i evolutivnog progresivnog razvoja društva. Rodni odnos kao odnos između polova je najprirodniji ljudski odnos što pretpostavlja kultivisano poštovanje prirode muškarca i žene, posebno njihovih identiteta, ali istovremeno i njihovog rodno jedinstva. Rodni odnosi otkrivaju stepen humanizacije ukupnih društvenih odnosa u jednom društvu, ali i uvažavanje sposobnosti koja proizilazi upravo iz rodni specifičnosti svakog društva.

Na unapređenju rodni odnosa u crnogorskom društvu postižu se nesporni rezultati, ali i dalje treba raditi na: usavršavanju strategije razvoja rodni odnosa u pogledu njihovog izdizanja na nivo ravnopravnosti polova; sadašnje učešće žena u institucijama u kojima je skoncentrisana najveća moć nije dovoljno; priroda poslova koji se obavljaju u institucijama sa najvećom društvenom moći ne opravdava tako malo učešće žena u njima; ukupna organizacija crnogorskog društva i organizacija porodice i porodičnog života osnovni je uzrok tome da žena ne može pored velikog opterećenja u porodici preuzimati i visoke položaje u društveno-političkom životu i privrednim aktivnostima; objašnjenje ovakve pozicije žene u Crnoj Gori treba tražiti i u stanju društvene svijesti, i to ne samo svijesti muškaraca nego i svijesti žena.

Sve ovo govori u prilog konstataciji da demografski plan nije samo bitna komponenta demografskog razvoja već i ukupnog društvenog razvoja.

Demografski plan mora zahvatiti čitav spektar potreba pojedinaca, porodice i društva i njihovog socijalnog razvoja bez čega se ne može ostvarivati cilj proporcionalnog, planskog razvitka društva.

Ukoliko se demografski faktori, pa i natalitet, ne nalaze ukomponovani u srednjoročne i dugoročne planove razvoja, oni nastavljaju nekontrolisani put, nezavisno od njima otuđenih planova, isključivo stihijno.

Sa tog stanovišta pitanje je u kakvoj su korelaciji *makroekonomska stabilnost i demografska stabilnost*, to jest da li je „racion“ makroekonomske stabilnosti u korelaciji sa demografskim „racionom“ ili privredni, energetska, ekonomski, kadrovski, edukativni, zdravstveni i kulturni sektori funkcionišu kao „zatvoreni“ sistemi.

U stvari, centralno je pitanje koliko planovi i programi razvoja u pogledu korišćenja prirodnih resursa i dobara prate komponente socijalnog kapitala, to jest planovi socijalnog razvoja i zadovoljavanja socijalni potreba, pogotovo sa stanovišta prevladavanja problema lokalnog i regionalnog razvoja Crne Gore.

Bez adekvatnog mjesta zadovoljavanja socijalnih potreba i socijalnog razvoja ne može se otvarati trajna perspektiva bilo kojeg područja, a time ni motivacija demografskog razvoja u njima. Rim se proširio od Britanije do Mesopotamije, ali, na kraju, nije bilo Rimljana-pored sve sile i bogatstva broj ljudi je bio presudan!

Naučna istraživanja moraju biti usmjerena na cjelinu demografskog fenomena, a to znači na kauzalni i teleološki tip objašnjenja demografskih kretanja u Crnoj Gori. Treba otkrivati uzroke, svrhu i ciljeve demografskih kretanja u sadašnjosti i budućnosti Crne Gore.

Jednostavno, treba preći sa opisivanja i kvantofrenije, koje ostaju na prostim konstatacijama i ne objašnjavaju suštinu demografskih kretanja i nataliteta kao ključnog momenta u ukupnom razvoju Crne Gore, na bitne komponente društvenih sistema i društvenog razvoja koje predstavljaju osnovu formiranja poželjne individualne i kolektivne reproduktivne svijesti. Bez takvog pristupa sve parcijalne i izolovane mjere predstavljaju obične zablude.

7. 9. POPULACIJA I POJEDINAC U DRUŠTVENOM SISTEMU TEHNOLOGIJE VLASTI U CRNOJ GORI

Naučni projekat *Crna Gora u XXI stoljeću – u eri kompetitivnosti* mora imati u centar naučnog obuhvata, bez obzira na to o kojem se fenomenu radi, a koje tretiraju pojedini potprojekti, *karakter društvenog sistema*, koji nastaje, odnosno koji želimo konstituisati, u procesu postsocijalističke transformacije i na toj osnovi konstituisanih *društvenih odnosa kao posebne vrijednosti*.

Sa tog stanovišta potprojekat *Populacioni aspekti* ima za cilj da ispita centralnu hipotezu:

U kojoj mjeri su *socijalno planiranje i socijalni razvoj* usmjereni na izgradnju društvenih odnosa, kao posebne vrijednosti društva, sa ciljem konstituisanja kompetitivnog društvenog sistema?

Progresivnost tehnologije vlasti, disciplinarne i regulacione, u ovom smislu, najočitije se može identifikovati na osnovu *posljedica* koje proizvode društveno-strukturne promjene u društvenom životu pojedinaca i njihovih porodica.

U stavovima građana i njihovih porodica se nalazi jedan, ali veoma značajan, *društveni realitet*, koji ne možemo i ne smijemo zaobići u odgovoru na suštinsko pitanje:

Da li je, i u kojoj mjeri, društveni sistem Crne Gore (u užem i širem smislu) u procesu postsocijalističke transformacije poprimio karakter kompetitivnosti?

Sa kakvim *izgledima u proces takmičenja u društvenom životu* crnogorskog društva u XXI vijeku ulaze: pojedinci, porodice, posebne društvene grupe, institucije, organizacije, tj. svi subjekti crnogorskog društva?

Kakav je *karakter tehnologije disciplinarne i regulacione vlasti* sa stanovišta izgradnje kompetitivnog društvenog sistema u Crnoj Gori?

Sociološko identifikovanje ovih mehanizama otkriva suštinu dubljih društvenih procesa i promjena i njihovu logiku ukazujući na slaganje ili odstupanje od logike kompetitivnosti, naravno *bez iluzije* da je kompetitivni društveni sistem mo-

gao biti cjelovito izgrađen za relativno kratko vrijeme postsocijalističke transformacije društva.

Logika kompetitivnosti jeste da svaka dilema koja isključuje bilo kojeg subjekta, ili bilo kojem subjektu daje monopolski položaj u cjelini društvenog sistema, *jeste lažna dilema*. To se naročito odnosi na aktuelnu dilemu država-tržište. Kompetitivnost jeste po svojoj prirodi takmičenje, a to podrazumijeva tržište, ali regulisano takmičenje, koje uključuje, pored drugih institucija, i državu kao najznačajniju instituciju. Spoj države i tržišta u sistemu kompetitivnosti bazira se na konceptu socijalne ekonomije koja nije socijalno davanje i socijalna pomoć sirotinji, nezaposlenima, bolesnima, beskućnicima i sl.

Kompetitivni društveni sistem produkuje socijalnu ekonomiju koja predstavlja puni koncept *ljudske ekonomije* koja nije redukovana na *tržište i profit*, već obuhvata ekonomska ulaganja u *spособnosti ljudi i njihove mogućnosti* da iskažu svoje sposobnosti, potrebe, interese i želje, te da razvija *preduzetnički duh i motiv postignuća kod svih građana, a ne samo kod preduzetnika*. Kompetitivna socijalna ekonomija sadrži u sebi socijalno planiranje i socijalni razvoj, adekvatno očuvanje prirode, prirodnih resursa, odnos ljudi prema prirodi kao ljudskom dobru, a ne samo dobru pojedinaca ili pojedinih generacija.

Kompetitivna socijalna ekonomija pretpostavlja da ekonomski, privredni, tehnološki, investicioni razvoj u svim oblastima urbanog i ruralnog domena i ukupnog društvenog razvoja sadrži i socijalne potrebe ljudi i njihovih zajednica, a to znači komponentu socijalnog planiranja i socijalnog razvoja. Ona je sušta suprotnost neoliberalnoj ekonomiji koja društveni razvoj redukuje na ekonomski rast i profit i kojoj je osnovni cilj otklanjanje prepreka razvoju tržišta i koja nudi perspektivu društvu da će uski sloj društva koji se obogati na ovim principima udijeliti društvu određena sredstva za socijalne probleme i njihovo rješavanje. Ona društvo usmjerava na sve veću racionalizaciju i uspostavljanje ekonomske vlasti bogataške elite.

Ova logika se ispoljava u dva vida tehnologije vlasti:

- disciplinarnoj tehnologiji vlasti i
- nedisciplinarnoj/regulacionoj tehnologiji vlasti.

Disciplinarna tehnologija vlasti se odnosi na čovjeka-pojedinca, nedisciplinarna-regulaciona na čovjeka-vrstu.

U svakom slučaju, pitanje je da li gube svoju autonomiju pojedinac, porodica i društvo čime se dovode u nemogućnost ispoljavanja svojih sposobnosti, mogućnosti, ciljeva, težnji, a time i skladni razvoj zajednice u cjelini.

Da li biopolitika u centar stavlja *formalizovani subjekt – populaciju*, dok pojedinac, porodica, društvo, gube svoj pravi značaj i svoje prirodno mjesto u društvenom sistemu. Ako regulaciona tehnologija vlasti uzima u svoje ruke biopolitiku, u njenim rukama je cjelina procesa rađanja, umiranja, nivoa reprodukcije, plodnost populacije, dužina života sa monopolom državne kontrole u vezi sa tim, u tom slučaju dolazi do „izbacivanja pojedinca izvan procesa”, važniji su fenomeni ukupnih društvenih kretanja.

Univerzalizam je na djelu koji „zaboravlja” brige pojedinaca.

Populacija se tretira sasvim izolovano u društvu i njegovim planovima i programima razvoja čime ona gubi prirodnu vezu i sa pojedincem i sa društvom kao cjelovitom zajednicom. Populaciona politika nije integralni dio ukupne politike društvenog razvoja: makroekonomske politike, investicione politike, prostorne politike, urbane i ruralne, lokalne i regionalne politike.

Vlast regulacije uspostavlja monopol nad životom i time, naravno, onemogućava njegov prirodni tok.

U situaciji kad vlast daje život, kraj života postaje i kraj vlasti, tako da vlast ne interesuje smrt. Smrt oslobađa vlast brige za zaposlenje, za bolest, za školovanje, za penzije i druge obaveze (U tom stilu je regulaciona izjava jednog funkcionera Ministarstva socijalnog staranja da im je najveći problem što penzioneri dugo žive).

Očigledno, vlast hoće kontrolu na najvažnijim procesima u društvu, usmjerava se na kontrolu mase, jer joj nije dovoljna kontrola nad pojedincima. To, naravno, nije slučaj samo sa demografskim kretanjima već sa svim društvenim fenomenima.

Integracioni procesi u savremenom društvu postaju osnovni faktor ukupne društvene dinamike, pa vlast preko kontrole mase i kolektivnih društvenih fenomena obezbjeđuje monopolsku poziciju u kontroli na svim nivoima društva i tako ostvaruje uskogrupne interese. Kretanje kapitala u raznim oblicima se odvija daleko od individualnih pogleda i moći kontrole. Konstituisanje određenih institucija koje to prate i njihovo povezivanje, takođe. Koordinacija i centralizacija tih institucija je poseban fenomen van moći kontrole pojedinaca.

Sociološki gledano, uspostavljaju se ovdje dva niza društvenih procesa:

– *jedan se odnosi na sistem uključivanja*, bolje reći isključivanja, pojedinaca iz strukture uticaja i autonomnog ispoljavanja svojih sposobnosti, interesa i zadovoljavanja vlastitih potreba, što treba da bude suština društvenog sistema zasnovanog na kompetitivnosti, tj. legitimnosti društvenog sistema;

– a drugi, na sistem *društvene predmetnosti regulacionih mehanizama* koji produkuju kolektivne društvene fenomene sa ciljem oblikovanja društvenog sistema kompetitivnosti, ili pak, njegovog osporavanja.

Oba niza imaju značajne sociološke aspekte sa stanovišta veza koje se uspostavljaju na liniji *pojedinač-porodica-društvo*, a posebno na liniji *država i posebne ustanove* u svim oblastima života i rada.

Disciplinarni i regulacioni mehanizmi djeluju na različitim nivoima, ali su međusobno usklađeni. To se može pratiti na: djelovanju na populaciju; urbane probleme; radnička naselja, sistem zdravstvenog i penzionog osiguranja, zdravlje populacije; djelovanje na seksualnost (ona je na raskršću tijela i populacije, zavisi i od discipline i od regulacije), rađanje, higijenu porodice; brigu posvećenu djeci, školovanje i sl.

Bitno je utvrditi interferenciju disciplinarnih i regulacionih normi i kako vast na taj način zahvata i kontroliše cjelinu društvene zbilje, od pojedinca do populacije.

Da li ovaj sistem rađa „višak biovlasti” koji životu uopšte ne treba ?

U situaciji produkovanja „viška biovlasti” institucije društva (od porodice pa dalje) ne mogu imati autonomiju, a ona je neophodna svakoj instituciji kako bi one mo-

gle da ispoljavaju svoje mogućnosti i sposobnosti, ali i svoju otvorenost u smislu kvalitativnog posredovanja sa drugim institucijama i društvom u cjelini.

Komunikacija pojedinac-društvo preko države jedino u društvenom sistemu čija je kompetitivnost zasnovana na *kvalitativnom posredovanju* dobija potrebnu dinamiku ispoljavanja sposobnosti i mogućnosti građana i adekvatnu identifikaciju potreba i interesa, socijalnog planiranja i socijalnog razvoja na svim nivoima, a to znači zahvata i formalnu i neformalnu komponentu institucija kompetitivnog društvenog sistema.

Socijalni kapital prožima organizacije i od suštinske je važnosti za njihovo pravilno funkcionisanje.

Smatrajući da su naučna saznanja o ovim fenomenima korisna za vođenje politike progresivnog karaktera, definisan je zadatak ovog potprojekta da, makar jednim dijelom, doprinese egzaktnom identifikovanju korelacije *društveno strukturalnih promjena i društvenih aktera* u domenu demografskog razvoja i populacione politike sa ciljem progresivnog usmjeravanja tempa i smjera promjena crnogorskog društva u XXI vijeku.

7. 10. DRUŠTVO-PORODICA U STAVOVIMA GRAĐANA

Šta možemo konstatovati o karakteru tehnologije vlasti po pitanju odnosa *društvo-porodica* na osnovu istraživanja stavova građana u Crnoj Gori?

Na pitanje: Šta mislite, ko u našem društvu najviše brine o položaju porodice kao ćelije društva na uzorku od 619 porodica u Crnoj Gori, imamo sljedeće odgovore: porodica sama o sebi 93,9%, Vlada 2,3%, lokalna samouprava 5%, crkva 2,3%, Centar za socijalni rad 8%, nevladine organizacije 3%. U stavovima muškog i ženskog stavovništva nema razlike ($x^2 - .673$, $c - .673$, $r - .448$, $p - .481$) (Tabela 7. 1) Po ovom pitanju su jedinstveni rukovodioci, radnici, službenici, nezaposleni, penzioneri ($x^2 - .796$, $c - .796$, $r - .276$, $p - .317$), ispitanici osnovnog, srednjeg, višeg i visokog obrazovanja ($x^2 - .632$, $c - .632$, $r - .249$, $p - .134$) kao i ispitanici koji žive na selu ili u gradu ($x^2 - .106$, $c - .106$, $r - .500$, $p - .841$). Očigledno, ispitanici svih sociodemografskih struktura smatraju da je porodica u crnogorskom društvu prepuštena sama sebi.

Tabela 7. 1. Šta Vi mislite, ko u našem društvu najviše brine o položaju porodice kao ćelije društva?

	Porodica sama o sebi	Vlada	Lokalna samouprava	Crkva	Centar za socijalni rad	Nevladine organizacije	Total
Muško	287	8	1	8	2	2	308
	93.2%	2.6%	.3%	2.6%	.6%	.6%	100.0%
Žensko	294	6	2	6	3	0	311
	94.5%	1.9%	.6%	1.9%	1.0%	.0%	100.0%
Total	581	14	3	14	5	2	619
	93.9%	2.3%	.5%	2.3%	.8%	.3%	100.0%

Statistički testovi	vrijed.	step. slob. <i>df</i>	statistička znač. (vjer. greške)
Hi-kadrat test – χ^2	3.175	5	.673
Contige. koefcijent – C	.071	–	.673
Pearsonov korelac. – R	-.031	–	.448
Spearmanov korelac. – ρ	-.028	–	.481

Statistička značajnost koeficijenata: * greška manja od .05, ** greška manja od .01

Proklamovana briga društva o porodici i obećanja data u tom pogledu se nedovoljno realizuju. Za alternativu *djelimično* opredijelilo se 48,8%, alternativu *nimalo* 42%, a za alternativu *sasvim* svega 8,3% ispitanika. I ovdje nemamo razlike u stavovima ispitanika s obzirom na njihov pol (x 2-.414, c -.414, r -.254, p -.301) (Tabela 7. 2). Razlika u stavovima po ovom pitanju postoji s obzirom na radno mjesto ispitanika (x 2-.003, c -.003, r -.123, p -.133), jer rukovodioci i službenici smatraju da se proklamovana briga o porodici ostvaruje u većem stepenu nego što to smatraju radnici i nezaposleni. Isti je slučaj kada je u pitanju stepen obrazovanja, ispitanici sa visokom i višom školom smatraju da se proklamovana briga o porodici ostvaruje u većem stepenu nego što to smatraju ispitanici sa srednjom i osnovnom školom, da bi se ova razlika u stavovima opet gubila s obzirom na to da li ispitanici žive na selu ili u gradu.

Tabela 7. 2. Koliko se realizuje proklamovana briga društva o porodici i obećanja data u tom pogledu?

	Sasvim	Djelimično	Nimalo	Total
Muško	30	151	128	309
	9.7%	48.9%	41.4%	100.0%
Žensko	21	148	135	304
	6.9%	48.7%	44.4%	100.0%
Total	51	299	263	613
	8.3%	48.8%	42.9%	100.0%

Statistički testovi	vrijed.	step. slob. <i>df</i>	statistička znač. (vjer. greške)
Hi-kadrat test – χ^2	1.764	2	.414
Contige. koefcijent – C	.054	–	.414
Pearsonov korelac. – R	.046	–	.254
Spearmanov korelac. – ρ	.042	–	.301

Statistička značajnost koeficijenata: * greška manja od .05, ** greška manja od .01

U istom pravcu su i stavovi ispitanika o uticaju tzv. makroekonomske stabilnosti u Crnoj Gori na njihovu porodicu. U vezi sa tim 79,2% ispitanika smatra da tzv. makroekonomska stabilnost nema pozitivnih posljedica za njihovu porodicu, a samo 20,8% da ima (Tabela 7. 3). Razlike u stavovima po ovom pitanju nema kada su u pitanju muški ili ženski ispitanici (x 2-.140, c -.118, r -.066, p -.087), dok je razlika prisutna s obzirom na radno mjesto ispitanika (x 2-.000, c -.000, r -.672, p -.740), jer se rukovodioci i službenici izdvajaju od radnika nezaposlenih sa nešto pozitivni-

jim stavovima po ovom pitanju. Takođe, gradsko stanovništvo ima pozitivniji stav u pogledu pozitivnog uticaja tzv. makroekonomske stabilnosti na njihovu porodicu u odnosu na seosko stanovništvo.

Tabela 7. 3. Da li se u Vašoj porodici osjećaju neke pozitivne posljedice tzv. makroekonomske stabilnosti Crne Gore?

	Da	Ne	Total
Muško	71	235	306
	23.2%	76.8%	100.0%
Žensko	55	245	300
	18.3%	81.7%	100.0%
Total	126	480	606
	20.8%	79.2%	100.0%

Statistički testovi	vrijed.	step. slob. <i>df</i>	statistička znač. (vjer. greške)
Hi-kadrat test – χ^2	2.181	1	.140
Contige. koefcijent – C	.083	-	.118
Pearsonov korelac. – R	.074	-	.066
Spearmanov korelac. – ρ	.069	-	.087

Statistička značajnost koeficijenata: * greška manja od .05, ** greška manja od .01

Istaknute stavove potvrđuju i odgovori na pitanje: Da li vjerujete u tvrdnju Vlade da je Crna Gora postigla makroekonomsku stabilnost? (Tabela 7. 4)

Tabela 7. 4. Da li vjerujete u tvrdnju Vlade da je Crna Gora postigla makroekonomsku stabilnost?

	Sasvim vjerujem	Ne vjerujem	Ostalo	Total
Muško	48	223	37	308
	15.6%	72.4%	12.0%	100.0%
Žensko	39	232	36	307
	12.7%	75.6%	11.7%	100.0%
Total	87	455	73	615
	14.1%	74.0%	11.9%	100.0%

Statistički testovi	vrijed.	step. slob. <i>df</i>	statistička znač. (vjer. greške)
Hi-kadrat test – χ^2	1.121	2	.571
Contige. koefcijent – C	.043	-	.571
Pearsonov korelac. – R	.025	-	.529
Spearmanov korelac. – ρ	.026	-	.522

Statistička značajnost koeficijenata: * greška manja od .05, ** greška manja od .01

U tvrdnju Vlade da je Crna Gora postigla makroekonomsku stabilnost ne vjeruje 74% ispitanika. Statistički značajne razlike nema u stavovima ispitanika muš-

kog i ženskog pola (x 2-.571, c-.571, r-.529, p-.522), rukovodioci i službenici se izdvajaju sa nešto većim stepenom vjere u postignutu makroekonomsku stabilnost u odnosu na radnike i nezaposlene (x 2-.000, c-.000, r-.721, p-.713), statistička značajnost razlike po ovom pitanju se gubi kada je u pitanju školska sprema ispitanika (x 2-.249, c-.249, r-.732, p-.618), kao i kada je u pitanju selo – grad (x 2-.304, c-.304, r-.231, p-.294). Očigledno razlika u stavovima se pojavljuje jedino kada je u pitanju *hijerarhijska* pozicija u društvu gdje rukovodilačko-službenička pozicija (logično) uslovljava i pozitivnije stavove o tvrdnji Vlade o postignutoj makroekonomskoj stabilnosti.

Kakvu sigurnost koju ispoljava društveni sistem Crne Gore, što je jedna od bitnih karakteristika kompetitivnosti, možemo sagledati iz rezultata istraživanja datih u Tabeli 7. 5. Prema ovim pokazateljima 61,8% ispitanika ne vidi ništa neposredno korisno sa svoju porodicu u sadašnjem društvenom sistemu Crne Gore, a svega 8,4% se opredijelilo za alternativu sigurnost koju ispoljava društveni sistem. Kada je u pitanju polna struktura ispitanika, muškarci iskazuju nešto povoljnije mišljenje (x 2-.127, c-.127, r-.040, p-.037), dok je statistički značajna razlika u mišljenju rukovodilačko-službeničke strukture ispitanika koja ispoljava veću vjeru u političku stabilnost, sigurnost i razvoj privrede, nego što je to slučaj sa radnicima i nezaposlenim, takođe postoji statistički značajna razlika po ovom pitanju ispitanika s obzirom na njihovu školsku spremu – ispitanici sa visokom i višom školskom spremom osjećaju veću sigurnost u odnosu na ispitanike sa srednjom, a naročito na ispitanike sa osnovnom školskom spremom, razlika u mišljenju po ovom pitanju se gubi kada su ispitanici grada ili sela (x 2-.491, c-.491, r-.289, p-.445)

Tabela 7. 5. Šta u sadašnjem društvenom sistemu Crne Gore vidite kao neposredno korisno za Vašu porodicu?

	Politička stabilnost	Sigurnost koju ispoljava sistem	Razvoj privrede	Ništa	Total
Muško	55	32	42	177	306
	18.0%	10.5%	13.7%	57.8%	100.0%
Žensko	43	19	40	196	298
	14.4%	6.4%	13.4%	65.8%	100.0%
Total	98	51	82	373	604
	16.2%	8.4%	13.6%	61.8%	100.0%

Statistički testovi	vrijed.	step. slob. <i>df</i>	statistička znač. (vjer. greške)
Hi-kadrat test – χ^2	5.695	3	.127
Contige. koefcijent – C	.097	–	.127
Pearsonov korelac. – R	.084*	–	.040
Spearmanov korelac. – ρ	.085*	–	.037

Statistička značajnost koeficijenata: * greška manja od .05, ** greška manja od .01

Očigledno da je makroekonomska politika u Crnoj Gori proizvela makroekonomsku stabilnost koja po ogromnu većinu građana nema pozitivne efekte, a to znači da nije zasnovana na principima kompetitivnog društvenog sistema, već na disciplinarnoj tehnologiji vlasti koja je veoma „disciplinovana” da naplati poreze i druge dažbine od građana, ali ne i da zadovolji njihove konkretne potrebe i potrebe njihovih porodica. Stavove ispitanika potvrđuju i konstatacije o neravnomjernom odnosu između dinamike zatvaranja radnih mjesta u javnom sektoru i dinamike otvaranja radnih mjesta u novoosnovanim i privatizovanim preduzećima, relativno niskoj stopi aktivnosti, visokom udjelu dugoročno nezaposlenih osoba i neravnoteži između ponude i potražnje za radnom snagom, rezultati istraživanja Svjetske banke da se 40% građana Crne Gore nalazi blizu linije siromaštva i da je za dvije godine broj siromašnih građana porastao čak tri puta, uz to podatak da je u posljednje dvije godine crnogorski bruto domaći proizvod porastao po stopi 8,6%, onosno 10,3% što znači da se efekti u ovoj sferi nijesu osjetili, tj. da siromašni nijesu imali koristi od privrednog rasta i razvoja. Dosadašnji proces privatizacije ima za posljedicu armiju otpuštenih, nezaposlenih, bez ikakvih izgleda koji bi im donijeli otvaranje perspektive. Činjenica je da su oni koji ostaju bez posla u procesu privatizacije, imajući u vidu krizu zapošljavanja, trenutno jedna od najugroženijih struktura stanovništva. Polazeći od toga, ne treba da iznenađuju razne vrste aktuelnih, masovnih nezadovoljstava na kojima se zahtijeva preispitivanje dosadašnjih principa privatizacije u Crnoj Gori. Preispitivanje generalne strategije privatizacije u Crnoj Gori treba utemeljiti na kritičkoj analizi posljedica dosadašnjeg procesa, koje su za većinu građana crnogorskog društva odista drastične (šire: Čeranić u tekstu o socijalnoj isključenosti). Kompetitivni društveni sistem prvenstveno ima za cilj da građanin ne postane siromah, a odnos prema siromašnima usmjerava na pružanje pomoći u sticanju znanja, stručnosti i sposobnosti, te poboljšanje njihove zapošljivosti, odlučnosti i motivacije za izlazak iz siromaštva i socijalne isključenosti, a ne sistem koji afirmiše paternalistički odnos države prema građanima i obezbjeđuje da se siromašna dijeli socijalna pomoć.

Polazeći od teorijskog stava da je društveni razvoj na bazi kompetitivnosti nezamisliv bez demografskog razvoja koji korespondira sa pravno-socijalnim sistemom, ispitivali smo koliko pravno-socijalni sistem Crne Gore stimuliše rađanje djece. Naši ispitanici su dali sljedeće odgovore: *nimalo* 60,6%, *djelimično* 31,2% i *sasvim dovoljno* 8,1% (Tabela 7. 6). Nema statistički značajne razlike između muškaraca i žena (x^2 -244, c -244, r -847, p -881), takođe nema statistički značajnih razlika ni kada je u pitanju radno mjesto ispitanika (x^2 -417, c -417, r -136, p -116), statistički značajna razlika se javlja kada je u pitanju školska sprema ispitanika gdje imamo nešto povoljniju ocjenu ispitanika sa visokom i višom školskom spremom od ispitanika sa srednjom, a naročito od ispitanika sa osnovnom školom (x^2 -036, c -036, r -001, p -000), razlika postoji i s obzirom na to da li su ispitanici iz grada ili sa sela gdje prvi imaju nešto povoljnije mišljenje od drugih (x^2 -193, c -193, r -129, p -092). Bez obzira na istaknute diferencije, ukupno mišljenje ispitanika je da pravno-socijalni sistem Crne Gore nedovoljno stimuliše natalitet u našem društvu.

Tabela 7. 6. Koliko naš pravno-socijalni sistem stimuliše rađanje djece?

	Sasvim dovoljno	Djelimično	Nimalo	Total
Muško	29	87	186	302
	9.6%	28.8%	61.6%	100.0%
Žensko	20	101	179	300
	6.7%	33.7%	59.7%	100.0%
Total	49	188	365	602
	8.1%	31.2%	60.6%	100.0%

Statistički testovi	vrijed.	step. slob. <i>df</i>	statistička znač. (vjer. greške)
Hi-kadrat test – χ^2	2.823	2	.244
Contige. koefcijent – C	.068	-	.244
Pearsonov korelac. – R	.008	-	.847
Spearmanov korelac. – ρ	-.006	-	.881

Statistička značajnost koeficijenata: * greška manja od .05, ** greška manja od .01

Kompetitivnost društvenog sistema i njegovu korelaciju sa populacionom politikom i demografskim kretanjima provjerili smo i na pitanju: Šta iz sadašnjeg stanja u sistemu Crne Gore djeluje destimulativno na zasnivanje porodice i rađanje djece?

Rezultati našeg istraživanja pokazuju da su to ekonomska nesigurnost (55,3%) i nezaposlenost (35,9%) jer se za ove dvije varijable opredjeljuje čak 91,2% ispitanika (Tabela 7. 7). Razlike između muškaraca i žena su u tome što žene više ističu problem ekonomske nesigurnosti, a muškarci više problem nezaposelnosti (x 2-.132, c -.132, r -.082, p -.074), statistički značajne razlike po ovom pitanju nema s obzirom na radno mjesto ispitanika jer su jedinstveni rukovodioci, radnici, službenici i nezaposleni i penzioneri (x 2-.788, c -.788, r -.599, p -.590), takođe imamo visoko jedinstvo u stavovima ispitanika s obzirom na njihovu školsku spremu (x 2-.916, c -.916, r -.648, p -.541), a isto možemo konstatovati i kada je u pitanju selo ili grad (x 2-.304, c -.304, r -.231, p -.294). *Ta enormna ekonomska nesigurnost i nezaposlenost proizvod je tehnologije vlasti okrenute globalizacijskim tendencijama koje se jednostrano uzimaju kao lijek za sve, a koje u stvari zanemaruju lokalne probleme pojedinaca i njihovih zajednica, njihove spopsobnosti i njihove mogućnosti nalazeći jedinu mogućnost za preživljavanje preduzeća u otpuštanju tehnoloških viškova proizvodnih radnika.* „Razvojni planovi Svetske banke namerno su tokom poslednjih nekoliko decenija istisnuli sa zemljišta čitave generacije relativno uspešnih ljudi, uključujući i mlade, nezavisne ratare, kako bi napravili mesta džinovskim branama i drugim razvojnim „megaplanovima,” (Mander, Goldsmit, 2003,13). Očigledno, ogromna većina građana Crne Gore duboko osjeća teške posljedice ovakvih „razvojnih planova”, jasno ispoljavajući to kroz ispitivane varijable ekonomske nesigurnosti i nezaposlenosti.

Logika kompetitivnog društvenog sistema je upravo na principu kvalitativnog posredovanja globalnog i lokalnog u svim dimenzijama, a ne u jednostranom i nekritičkom prihvatanju globalizacije.

Tabela 7. 7. Šta iz sadašnjeg stanja u sistemu Crne Gore djeluje destimulativno na zasnivanje porodice i rađanje djece?

	Ekonomska nesigurnost	Politička nesigurnost	Nezaposlenost	Total
Muško	153	30	115	298
	51.3%	10.1%	38.6%	100.0%
Žensko	175	22	98	295
	59.3%	7.5%	33.2%	100.0%
Total	328	52	213	593
	55.3%	8.8%	35.9%	100.0%

Statistički testovi	vrijed.	step. slob. <i>df</i>	statistička znač. (vjer. greške)
Hi-kadrat test – χ^2	4.048	2	.132
Contige. koefcijent – C	.082	-	.132
Pearsonov korelac. – R	-.071	-	.082
Spearmanov korelac. – ρ	-.073	-	.074

Statistička značajnost koeficijenata: * greška manja od .05, ** greška manja od .01

Razvoj društva na bazi kompetitivnosti treba da prati prirodu čovjeka i prirodu njegove zajednice, naročito perspektivu porodice kao primarne čovjekove zajednice, a sve to na principu održivog razvoja, tj. ravnomjernog razmještaja u prostoru i očuvanja prirode tog prostora. Rezultati našeg istraživanja pokazuju da su stanovnici Crne Gore duboko svjesni i motivisani za ponašanje u skladu sa ovim principima. Na pitanje: Kada bih bio/la u prilici bez razmišljanja bih se opredijelio/la za život u sredini (seoskoj ili gradskoj) koja mojoj porodici obezbjeđuje samostalnost i perspektivu, odgovara sa *da* 93% ispitanika (Tabela 7. 8). Nema statistički značajne razlike u stavovima muških i ženskih ispitanika (x 2-.442, c -.442, r -.443, p -.443), takođe nema statistički značajne razlike u stavovima ispitanika s obzirom na radno mjesto (x 2-.752, c -.752, r -.682, p -.664), s obzirom na školsku spremu ispitanika (x 2-.161, c -.161, r -.676, p -.494), kao ni kada su u pitanju ispitanici sa sela ili iz grada (x 2-.523, c -.523, r -.523, p -.523). Društveni razvoj u Crnoj Gori odvija se daleko odstupajući od naznačenih principa. Konkretno, društveni sistem ne obezbjeđuje adekvatnu poziciju razvoju porodice u pogledu njene samostalnosti i perspektive ravnomjerno na prostoru Crne Gore. Samostalnost u pogledu ispoljavanja svojih sposobnosti, mogućnosti, obrazovanja, kvaliteta života uopšte i perspektive u tom pogledu, ravnomjerno na čitavom prostoru Crne Gore. Očigledno je da se ne koristi jedan od najsnažnijih potencijala progresivnog razvoja crnogorskog društva. U tom smislu, nasuprot jednostranom usmjerenju na uklapanje u privrednu globalizaciju, treba afirmisati oživljavanje lokalne raznovrsne i u izvjesnom smislu samodovoljne male privrede. Taj smjer bi pratila realna perspektiva porodice i zasnivanje savremene seoske zajednice u kojoj bi prirodno funkcionisao spoj tradicionalnog i modernog. Sve bi to vodilo prevladavanju lažne dileme globalno ili lokalno. *Strateški planovi i programi razvoja Crne Gore ne smiju apsolutizovati globalne tendencije u odnosu*

na lokalne mogućnosti, specifičnosti i perspektive, jer globalno ne može, bez lokalnog funkcionisati na opštu korist Crne Gore.

Tabela 7. 8. Kad bih bio/la u prilici bez razmišljanja bih se opredjelio/la za život u sredini (seoskoj ili gradskoj) koja mojoj porodici obezbjeđuje samostalnost i perspektivu?

	Da	Ne	Total
Muško	285	19	304
	93.8%	6.3%	100.0%
Žensko	282	24	306
	92.2%	7.8%	100.0%
Total	567	43	610
	93.0%	7.0%	100.0%

Statistički testovi	vrijed.	step. slob. <i>df</i>	statistička znač. (vjer. greške)
Hi-kadrat test – χ^2	.591	1	.442
Contige. koefcijent – C	.031	–	.442
Pearsonov korelac. – R	.031	–	.443
Spearmanov korelac. – ρ	.031	–	.443

Statistička značajnost koeficijenata: * greška manja od .05, ** greška manja od .01

Otrilike ni našim ispitanicima nije jasno zbog čega razvoj Crne Gore ne ide u smjeru kompetitivnog društvenog sistema! Na pitanje: Kako procjenjujete perspektivu razvoja crnogorskog društva 47,6% odgovara da im nije jasna, 33,3% da nije dobra, a svega 19,2% da je sasvim dobra (Tabela 7. 9). Nema statistički značajne razlike između muškaraca i žena po ovom pitanju, mada se primjećuje nešto veći pesimizam i nejasnoća kod žena ($x^2=118$, $c=.118$, $r=.066$, $p=.087$). Razlike, statistički značajne, ispoljene su s obzirom na radno mjesto, gdje rukovodioci i službenici imaju povoljniju ocjenu i manje nejasnoća u perspektivi razvoja crnogorskog društva u odnosu na radnike i nezaposlene ($x^2=2.000$, $c=.000$, $r=.289$, $p=.361$). Školska sprema ispitanika izvjesno utiče na stavove po ovom pitanju ($x^2=.040$, $c=.040$, $r=.018$, $p=.038$), kao i mjesto gdje ispitanici žive, tako da ispitanici sa sela imaju negativniji stav i više nejasnoće u vezi sa perspektivom razvoja crnogorskog društva. Sve su prilike da bi se mnoge nejasnoće razbistrile ukoliko bi razvoj crnogorskog društva sadržavao jasnu komponentu *socijalnog planiranja i socijalnog razvoja* u svim domenima društvenog života i rada ravnomjerno na ukupnom prostoru Crne Gore. Nastao je totalni zaokret u razvoju Crne Gore. Industrija ide na začelje. U prvi plan ide poljoprivreda, turizam, bankarstvo. Nastale su radikalne promjene na tržištu rada, razvoju gradova, sela i ukupnog prostora Crne Gore. Promjene su ne samo radikalne nego i iznenadne. One su zahvatile sve sfere društvenog života: rad, obrazovanje, urbanizaciju, ruralizaciju, kulturu, institucije itd. Zbog toga ne iznenađuje podatak da je preko 80% ispitanika u situaciji da im perspektiva razvoja društva nije jasna ili da nije dobra. *U svakom slučaju:*

– korelacija kompetitivnosti društvenog sistema crnogorskog društva i njegovih građana je na veoma niskom nivou;

- učešće građana u izboru puta kojim se ide je nedovoljna, a to znači da je bez neophodnog demokratskog legitimiteta;
- demokratski legitimitet se ostvaruje kroz aktivno učešće građana u zasnivanju institucionalno pravnog poretka, planova i programa razvoja društva u pojedinim oblastima i u cjelini, u funkcionisanju i kontroli i mogućnostima promjene postojećeg sistema;
- to je legitimnost koju pretpostavlja kompetitivni društveni sistem.

Tabela 7. 9. Kako procjenjujete perspektivu razvoja crnogorskog društva?

	Sasvim je dobra	Nije dobra	Nije mi jasna	Total
Muško	69	100	139	308
	22.4%	32.5%	45.1%	100.0%
Žensko	49	105	154	308
	15.9%	34.1%	50.0%	100.0%
Total	118	205	293	616
	19.2%	33.3%	47.6%	100.0%

Statistički testovi	vrijed.	step. slob. <i>df</i>	statistička znač. (vjer. greške)
Hi-kadrat test – χ^2	4.280	2	.118
Contige. koefcijent – C	.083	–	.118
Pearsonov korelac. – R	.074	–	.066
Spearmanov korelac. – ρ	.069	–	.087

Statistička značajnost koeficijenata: * greška manja od .05, ** greška manja od .01

Pitanje odnosa društvo-porodica ispitali smo i na osnovu stavova omladine (uzorak: 615 učenika/ca, studenata/studentkinja). Skoro 70% omladine misli da društvo *malo ili nimalo* brine o njihovoj porodici (Tabela 7. 10). U stavovima omladine po ovom pitanju postoji izvjesna razlika, studenti su nešto kritičniji nego učenici (x^2 -.040, c -.040, r -.071, p -.051), ali je očigledno jedinstvo u stavu da društvo nedovoljno brine o njihovim porodicama.

Tabela 7. 10. Omladina: Šta ti lično osjećaš koliko se društvo brine o tvojoj porodici?

		dovoljno	malo	nimalo	Total
Omladina	učenik	75	68	56	199
		37.7%	34.2%	28.1%	100.0%
	učenice	71	97	69	237
		30.0%	40.9%	29.1%	100.0%
	student	18	42	32	92
		19.6%	45.7%	34.8%	100.0%
	studentkinje	20	38	19	77
		26.0%	49.4%	24.7%	100.0%
	Total	184	245	176	605
		30.4%	40.5%	29.1%	100.0%

Statistički testovi	vrijed.	step. slob. <i>df</i>	statistička znač. (vjer. greške)
Hi-kadrat test – χ^2	13.212*	6	.040
Contige. koefcijent – C	.146*	–	.040
Pearsonov korelac. – R	.074	–	.071
Spearmanov korelac. – ρ	.079	–	.051

Statistička značajnost koeficijenata: * greška manja od .05, ** greška manja od .01

O odnosu društvo-podrođica na posredan naćin ukazuju i stavovi omladine o njihovom osjećaju pripadnosti društvu u kojem žive (Tabela 7. 11). „Vrlo često se ne/ osjećam pripadnikom ovog društva” potvrđuje 54,3% ispitanih pripadnika omladinske populacije. U tom stavu nema statistički znaćajne razlike između ućenićke i studentske populacije (x^2 -.567, c -.567, r -.217, p -.156).

Tabela 7. 11. Omladina: Vrlo se često ne/ osjećam pripadnikom ovog društva.

		taćno	netaćno	Total
Omladina	ućenik	94	92	186
		50.5%	49.5%	100.0%
	ućenice	119	99	218
		54.6%	45.4%	100.0%
	student	49	36	85
		57.6%	42.4%	100.0%
	studentkinje	44	31	75
		58.7%	41.3%	100.0%
	Total	306	258	564
		54.3%	45.7%	100.0%

Statistički testovi	vrijed.	step. slob. <i>df</i>	statistićka znać. (vjer. greške)
Hi-kadrat test – χ^2	2.028	3	.567
Contige. koefcijent – C	.060	–	.567
Pearsonov korelac. – R	–.052	–	.217
Spearmanov korelac. – ρ	–.060	–	.156

Statistićka znaćajnost koeficijenata: * greška manja od .05, ** greška manja od .01

Omladina je veoma ćvrsta u stavu da porodica treba da bude bitan faktor razvoja i stabilnosti društva. Takav stav izražava 71,7% ispitivane omladine (Tabela 7. 12). U omladinskoj populaciji postoji statistički znaćajna tazlika koja ukazuje na to da je studentska omladina ćvršća u ovom stavu nego ućenićka (x^2 -.003, c -.003, r -.003, p -.003). Posebno je interesantno da su studentkinje najćvršće u ovom stavu (84,2%), zatim slijede studenti (75,6%), ućenice (70,65), ućenici (66,5%).

Tabela 7. 12. Omladina: Šta misliš, u kojoj mjeri danas porodica treba da bude bitan faktor razvoja i stabilnosti društva?

		veoma mnogo	djelimično	nimalo	Total
Omladina	učenik	131	60	6	197
		66.5%	30.5%	3.0%	100.0%
	učenice	161	67	0	228
		70.6%	29.4%	.0%	100.0%
	student	65	21	0	86
		75.6%	24.4%	.0%	100.0%
	studentkinje	64	12	0	76
		84.2%	15.8%	.0%	100.0%
	Total	421	160	6	587
		71.7%	27.3%	1.0%	100.0%

Statistički testovi	vrijed.	step. slob. <i>df</i>	statistička znač. (vjer. greške)
Hi-kadrat test - χ^2	19.538*	6	.003
Contige. koefcijent - C	.179*	-	.003
Pearsonov korelac. - R	-.124*	-	.003
Spearmanov korelac. - ρ	-.123*	-	.003

Statistička značajnost koeficijenata: * greška manja od .05, ** greška manja od .01

Prethodne stavove omladine još jače potvrđuju odgovori na pitanje: Šta je po tvom mišljenju najviše uticalo na formiranje tvoje ličnosti? (Tabela 7. 13).

Tabela 7. 13. Omladina: Šta je po tvom mišljenju najviše uticalo na formiranje tvoje ličnosti?

Crosstab						
	p 42					Total
	Porodica	Škola	Uključivanje u kulturne i sportske aktivnosti	Moji drugovi i drugarice	Ptihvanje određene političke opcije	
Učenik	160	6	10	16	7	199
	80.4%	3.0%	5.0%	8.0%	3.5%	100.0%
Učenice	204	16	7	3	0	230
	88.7%	7.0%	3.0%	1.3%	.0%	100.0%
Student	73	7	3	3	3	89
	82.0%	7.9%	3.4%	3.4%	3.4%	100.0%
Studentkinje	71	5	0	1	0	77
	92.2%	6.5%	.0%	1.3%	.0%	100.0%
Total	508	34	20	23	10	595
	85.4%	5.7%	3.4%	3.9%	1.7%	100.0%

Statistički testovi	vrijed.	step. slob. <i>df</i>	statistička znač. (vjer. greške)
Hi-kadrat test – χ^2	34.580 ^a	12	.001
Contige. koeficijent – C	.234	–	.001
Pearsonov korelac. – R	-.061	–	.136 ^c
Spearmanov korelac. – ρ	-.098	–	.017 ^c

Statistička značajnost koeficijena: ^a greška manja od .05, ^c greška manja od .01

Porodica ima prioritetan uticaj na formiranje njihove ličnosti smatra 85,4% ispitanih omladinaca. Interesantno je da su učenice i studentkinje čvršće u tom stavu nego učenici i studenti (x^2 -.001, c -.001, r -.136, p -.017). Međutim, veoma je jasno da porodica nije izgubila svoju ulogu primarne društvene institucije u društvu, a to znači da joj društvo treba pokloniti mnogo veću i konkretniju pažnju, nego što to čini prema ubjedljivim pokazateljima naših istraživanja.

7. 11. ZAVRŠNA ANLIZA – PREPORUKE

Očigledno da tehnologija vlasti nedovoljno prati logiku kompetitivnog društvenog sistema u kojem većina građana i njihovih porodica treba da osjete *pozitivne posljedice*. Na taj način u crnogorskom društvu se ne stvaraju temeljni stimulansi za formiranje *individualne i društvene reproduktivne svijesti*. Oni su vezani za značaj, značenje i smisao koji građani i njihove porodice pridaju bitnim elementima društvenog života, ne samo reproduktivnim. Naprotiv, posljedice su takve da većina građana i njihovih porodica u crnogorskom društvu ne osjeća pozitivne posljedice, već samo izrazita manjina. U takvoj situaciji sve mjere populacione politike i njene strategije podsticanja rađanja (zabrana abortusa, stimulisanja rađanja više djece, zaštita radnih prava porodilje, zbrinjavanje djece zaposlenih majki, nadoknada troškova boravka u predškolskim ustanovama i sl.) ostaju bez realnog osnova, i naravno, demografska kretanja imaju nepovoljne trendove. Izolovane mjere i programi populacione politike za poboljšanje demografskih kretanja u takvoj situaciji ostaju na nivou *demagogije i zabluda*, jer nemaju realnu osnovu u društvenoj situaciji i njenoj logici. Sve to jasno govori da društveni sistem u Crnoj Gori još uvijek nije postigao karakter kompetitivnog društvenog sistema koji bi predstavljao jedini realan osnov za formiranje potrebne *individualne i društvene reproduktivne svijesti*. Prema tome, populacionu politiku, kao ključnu komponentu ukupnog razvoja Crne Gore, treba *kratkoročno, srednjoročno i dugoročno* vezati za bitne komponente društvenog sistema i društvenog razvoja koje predstavljaju cjelovitu i realnu osnovu formiranja poželjne individualne i društvene reproduktivne svijesti. Bez takvog pristupa, očigledno je, parcijalne i izolovane mjere ne daju željene rezultate.

Kompetitivni društveni sistem se može zasnivati jedino na *socijalnoj ekonomiji koja predstavlja*, kao što smo već naglasili, puni koncept *ljudske ekonomije*. Jedino u njoj *populaciona politika* može dobiti svoju realnu osnovu baziranu na adekvatnoj individualnoj i društvenoj reproduktivnoj svijesti.

Bez iluzije da je kompetitivni društveni sistem zasnovan na principima socijalne ekonomije mogao biti cjelovito izgrađen za relativno kratko vrijeme postsocijalistič-

ke transformacije crnogorskog društva, smatramo da naučna saznanja dobijena u ovom istraživanju mogu, makar jednim dijelom, biti korisna za unapređenje populacione politike. Njihov doprinos se naročito odnosi na egzaktno identifikovanje korelacije *društveno-strukturnih pomjena i društvenih aktera* u domenu demografskog razvoja i populacione politike sa ciljem progresivnog usmjeravanja tempa i smjera promjena crnogorskog društva u XXI vijeku.

Rezultati našeg istraživanja pokazuju da je korelacija kompetitivnosti društvenog sistema crnogorskog društva i neposrednih potreba i interesa pojedinaca i njihovih porodica na veoma niskom nivou. U stavovima ispitanika je ispoljena enormna ekonomska nesigurnost, problem nezaposlenosti, povećanje siromaštva, izrazito nedovoljna briga društva za konkretne probleme pojedinaca i njihovih porodica, veliki raskorak između datih obećanja i njihove realizacije, bez pozitivnih uticaja tzv. makroekonomske stabilnosti na socijalnu stabilnost većine pojedinaca i njihovih porodica sa nejasnim izgledima za budućnost.

Objašnjenje ove situacije možemo naći, s jedne strane, u (*neo*)liberalnoj ekonomiji koja teorijski afirmiše slobodu pojedinca u pogledu njegovog ponašanja na tržištu i stvaranju profita, a empirijski većinu njih dovodi u stanje siromaštva, nezaposlenosti i besperspektivnosti. S druge strane, enormna ekonomska nesigurnost i nezaposlenost je proizvod tehnologije vlasti okrenute *globalizacijskim tendencijama* koje se jednostrano uzimaju kao lijek za sve, a koje u stvari zanemaruju lokalne probleme pojedinaca i njihovih zajednica, njihove sposobnosti i njihove mogućnosti, nalazeći jedini izlaz u otpuštanju tehnoloških viškova proizvodnih radnika.

I neoliberalna ekonomija i globalizam imaju za osnovni cilj otklanjanje prepreka razvoju tržišta i stvaranju profita vlasnika kapitala.

Kompetitivni društveni sistem produkuje socijalnu ekonomiju koja predstavlja puni koncept *ljudske ekonomije* neredukovane na *tržište i profit*. Ona je usmjerena na ekonomska ulaganja u *sposobnosti ljudi i njihove mogućnosti* da iskažu svoje sposobnosti, potrebe, interese i želje, te da razvija *preduzetnički duh i motiv postignuća kod svih građana, a ne samo kod preduzetnika*. Kompetitivna socijalna ekonomija afirmiše socijalno planiranje i socijalni razvoj adekvatno očuvanju prirode, prirodnih resursa, odnos ljudi prema prirodi kao ljudskom dobru trajnog karaktera.

Kompetitivna socijalna ekonomija pretpostavlja da ekonomski, privredni, tehnološki, investicioni razvoj u svim oblastima urbanog i ruralnog domena i ukupnog društvenog razvoja sadrži i socijalne potrebe ljudi i njihovih zajednica, a to znači komponentu socijalnog planiranja i socijalnog razvoja.

U tom kontekstu, logika kompetitivnog društvenog sistema je upravo na principu kvalitativnog posredovanja globalnog i lokalnog u svim dimenzijama, a ne u jednostranom i nekritičkom prihvatanju globalizacije.

Društveni razvoj u Crnoj Gori odvija se daleko odstupajući od naznačenih principa. Konkretno, društveni sistem ne obezbjeđuje adekvatnu poziciju razvoju porodice u pogledu njene samostalnosti i perspektive ravnomjerno na prostoru Crne Gore – samostalnosti u pogledu ispoljavanja svojih sposobnosti, mogućnosti, obrazovanja, kvaliteta života uopšte i perspektive u tom pogledu, ravnomjerno na čitavom prostoru Crne Gore.

Očigledno je da se ne koristi jedan od *najsnažnijih potencijala* progresivnog razvoja crnogorskog društva iskazanog u skoro *stopostotnom opredjeljenju ispitanika* da bi se opredijelili da žive u sredini, *seoskoj ili gradskoj, svejedno, koja njihovoj porodici obezbjeđuje samostalnost i perspektivu*. Veoma je jasno da porodica nije izgubila svoju ulogu *primarne institucije* u društvu, a to znači da joj društvo treba pokloniti mnogo veću i konkretniju pažnju nego što to čini prema ubjedljivim pokazateljima naših istraživanja.

U tom smislu, nasuprot jednostranom usmjerenju na uklapanje u privrednu globalizaciju, treba afirmisati oživljavanje lokalne raznovrsne i u izvjesnom smislu samodovoljne male privrede. Taj smjer bi pratila realna perspektiva porodice i zasnivanje *savremene seoske zajednice* u kojoj bi prirodno funkcionisao spoj *tradicionalnog i modernog*. Sve bi to vodilo prevladavanju lažne dileme globalno ili lokalno. *Strateški planovi i programi razvoja Crne Gore ne smiju apsolutizovati globalne tendencije u odnosu na lokalne mogućnosti, specifičnosti i perspektive, jer globalno ne može bez lokalnog, funkcionisati na opštu korist Crne Gore*.

Sve su prilike da bi se mnoge nejasnoće razbistrile ukoliko bi razvoj crnogorskog društva sadržavao jasnu komponentu *socijalnog planiranja i socijalnog razvoja* u svim domenima društvenog života i rada ravnomjerno na ukupnom prostoru Crne Gore, dosljedno ustavnoj odredbi da je „Crna Gora građanska, demokratska, ekološka i država *socijalne pravde* (podvlačenje S. V.), zasnovana na vladavini prava” (čl. 1). Ostvarivanje socijalne pravde je nezamislivo bez temeljnog socijalnog planiranja i socijalnog razvoja. Bez tog osnova ustavna odredba o socijalnoj pravdi ostaje na nivou puke proklamacije i demagogije. Zbog toga je i neshvatljivo i neprihvatljivo da je Socijalni savjet u Ustavu Crne Gore redukovana na brigu samo o zaposlenima kako glasi u čl. 65:

„Socijalni položaj zaposlenih usklađuje se u Socijalnom savjetu.

Socijalni savjet čine predstavnici sindikata, poslodavaca i Vlade”.

Ukoliko stvarno hoćemo da se ostvaruje odredba o Crnoj Gori kao državi socijalne pravde, odmah treba pristupiti imjeni odredbe o Socijalnom savjetu dodjeljujući mu u nadležnost, prije svega, *socijalno planiranje i socijalni razvoj* u svim domenima razvitka crnogorskog društva. Naravno, takva izmjena podrazumijeva i promjenu sastava, tj. imenovanje adekvatnog sastava Socijalnog savjeta.

Stavovi naših ispitanika mogu biti uslovljeni različitim činiocima iz domena ekonomske, političke, kulturne sfere ili sfere svakodnevnog života, ali bez obzira na to, oni su *realnost* koja nesumnjivo ukazuje na *karakter* društvenog sistema i njegove *posljedice* za građane Crne Gore i njihove porodice.

Najveći značaj ovog kratkoročnog projekta *Crna Gora u XXI stoljeću – u eri kompetitivnosti*– je upravo u stvaranju osnova za dalja, dugoročna, temeljna istraživanja na ovom planu. Osnivanje Instituta za društvena istraživanja u okviru CANU je zato evidentna naučna i društvena potreba. U ovom Institutu bi se na transdisciplinarn način istraživali društveni procesi i složene društvene promjene i postizali naučni rezultati veoma upotrebljivi za blagovremeno usmjeravanje društvenih kretanja u progresivnom pravcu razvoja crnogorskog društva.

LITERATURA

- [1] Adižes, Isak: *Upravljanje promjenama*, Novi Sad 2004.
- [2] Agneš, Heler: *Svakodnevni život*, Nolit, Beograd 1978.
- [3] Agneš, Heler: *Teorija istorije*, Beograd 1994.
- [4] Altermat, Urs: *Etnonacionalizmi u Evropi*, „Jež”, Sarajevo 1997.
- [5] Amin, Samir: *Capitalisme, imperijalizme, mondijalisation*, Recherches internationales N 48, 1997, pp. 33–47.
- [6] Arent, Hana: *O revoluciji*, „Filip Višnjić”, Beograd 1991.
- [7] Augustin, Aurelije: *Država božja*, CID, Podgorica, 2004.
- [8] Badie, Bertrand: *Realism under Praise, or a Requiem? The Paradigmatic Debate in International Relations*. *International Political Science Review*. 22(3), 2001, 253–260.
- [9] Barnett, Jon: *Destabilizing the Environment-Conflict Thesis*. *Review of International Relations*. 26(2), 2000, 271–288.
- [10] Barnett, Jon: *The Meaning of Environmental Security: Ecological Politics and Policy in the New Security Era* (London and New York: Zed Books), 2001.
- [11] Barrett, Scott: *On the Theory and Diplomacy of Environmental Treaty-Making*. *Environmental and Resource Economics*. 11, 1998, 317–333.
- [12] Bassom, Tibi: *Krig der Zivilisationen, Politik und religion zwischenVermunft und Fundamentalismus*, Hamburg 1995.
- [13] Bauman, Zigmunt: *Kultura i društvo*, Prosveta, Beograd 1984.
- [14] Bek, U.: *Rizično društvo*, „Filip Višnjić”, Beograd 2001.
- [15] Berlin, Isaija: *Četiri ogleda o slobodi*, Nolit, Beograd 1992.
- [16] Bešić, M., Đukanović, B.: *Bogovi i ljudi*, CID, Podgorica 2000.
- [17] Blagojević, Obren: *Piva*, Stručna knjiga, Beograd 1996.
- [18] Blatter, Joachim; Ingram, Helen and Doughman, M. Pamela: *Emerging Approaches to Comprehending Changing Global Contexts*. Pp. 1–29. In: *Reflections on Water* (Cambridge, Massachusetts; London, England: The MIT Press). Edited by Joachim Blatter and Helen Ingram, 2001.
- [19] Brand, K-W (Hg): *Neue soziale Bewegungen in Westeuropa und den USA*, Campus, Frankfurt 1985.
- [20] Bull, Hedley: *The Anarchical Society. A Study of Order in World Politics* (London: McMillan), 1977.
- [21] Bull, Hedley and Adam Watson (ed.): *The Expansion of the International Society* (Oxford: Oxford University Press), 1984.
- [22] Buzan, Barry: *People, States, and Fear: The National Security Problem in International Relations* (Chapel Hill, NC: University of North Carolina Press), 1983.
- [23] Buzan, Barry: *People, States and Fear*. 2 nd ed. (Hemel-Hempstead, U. K.: Harvester Wheatsheaf), 1991.
- [24] Buzan, Barry: *The English School: An Underexploited Resource in IR*. *Review of International Studies*. 27(3): 471–488, 2001.
- [25] Checkel, Jeffrey, T.: *The Constructivist Turn in International Relations Theory*. *World Politics*. 50(2), 1998. 324–348.
- [26] Cox, Robert: *Social Forces, States, and World Orders: Beyond International Relations Theory*. *Millennium: Journal of International Studies* 10(2), 1981, 126–155.
- [27] Crna Gora u XXI stoljeću – u eri kompetitivnosti (predlog projekta) CANU 2008.
- [28] Czaputowicz, Jacek: *The English School of International Relations and Its Approach to European Integration*. *Studies & Analyses*. 2(2), 2003, 3–55.

- [29] Cutler, Claire: *The Grotian Tradition in International Relations. Review of International Studies*. 17(1991), 1991, 41–65.
- [30] Čomski, Naom: *Intelektualci i društvena promjena*, Luča XXVI, Nikšić 2009.
- [31] Čifrić, Ivan (ur.): *Ekološke dileme*, Sociološko društvo Hrvatske, Zagreb 1989.
- [32] Dal, R.: *Poliarhija: participacija i opozicija*, „Filip Višnjić”, Beograd 1997.
- [33] Drašković, Veselin: *Kontrasti globalizacije*, Ekonomika Beograd, Fakultet za pomorstvo, Kotor, 2002.
- [34] Drjahlov i dr.: *Sociologija rada*, CID i Institut za filozofiju i sociologiju, Nikšić 1997.
- [35] Đukanović, B. (ur.): *Nacija i država*, CID, Podgorica 2001.
- [36] Đukanović, B. *Svetovi vrijednosti*, CID, Podgorica 2000.
- [37] Đurić, Mihailo: *Sociologija Maksa Webera*, Naprijed Zagreb 1987.
- [38] Elijas, N.: *Procesi civilizacije*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci 2001.
- [39] From, Erih: *Bekstvo od slobode*, Naprijed, Zagreb 1989.
- [40] Galbrajt, J. K.: *Nova industrijska država*, Naprijed, Zagreb 1970.
- [41] Gams, Andrija: *Nagon i norma*, „Filip Višnjić”, Beograd 1995.
- [42] Gelner, E.: *Nacija i nacionalizam*, Matica srpska, Novi Sad 1997.
- [43] Gidens, Antoni: *Posljedice modernosti*, „Filip Višnjić” Beograd 1998.
- [44] Grupa autora: *Vrijeme i progres*, CANU, Podgorica 2003.
- [45] Habermas Jirgen; Racinger, Jozef: *Dijalektika sekularizacije*, Dosijske, Beograd 2006.
- [46] Hajdeger, Martin: *Bitak i vrijeme*, Naprijed, Zagreb 1985.
- [47] Hantington, S.: *Treći talas, Demokratizacija na izmaku dvadesetog veka*, Zagreb, Politička kultura – CID, Podgorica 2004.
- [48] Harding Sandra: *Multikulturalnost i nauka*, CID, Podgorica 2005.
- [49] Held, D.: *Demokratija i moderni poredak*, „Filip Višnjić”, Beograd 1997.
- [50] Hiršman, Albert: *Strasti i interesi*, „Filip Višnjić”, Beograd 1999.
- [51] Hollitscher, Walter: *Natur und Mensch im Weltbild der Wissenschaft*, Akademie-Verlag, Berlin, 1985.
- [52] Hubert, M.: *Natur als Kulturaufgabe*, Deutsche Verlags-Astalt, Stuttgart 1986.
- [53] Iljin, Ivan: *Put duhovne obnove*, Logos Beograd 1998.
- [54] Inaldžik, H.: *Osmansko carstvo*, Utopija, Beograd 2003.
- [55] Fabijan, Johanes: *Vrijeme i Drugi*, Jasen, Nikšić 2001.
- [56] Fuko, Mišel: *Zašto proučavati moć*, „Ovdje”, Podgorica 1996.
- [57] Fukujama, Frensis: *Građenje države*, „Filip Višnjić”, Beograd 2007.
- [58] Kilibarda, Š. Krsto: *Moralno-ekološka kultura*, Draganić, Beograd 1998.
- [59] Kimlika, Vil: *Multikulturalizam-multikulturalno građanstvo*, CID, Podgorica 2004.
- [60] Koićio, Matsura: *Može li čovječanstvo da se sačuva*, Politika, Beograd 2008.
- [61] Kollontaj, Vladimir: (1999) *O neoliberalnoj modeli globalizaciji*, Mirovaja ekonomika i međunarodnije otnošenija N 10, Moskva 1999, 3–13.
- [62] Kostić, Cvetko: *Seljaci industrijski radnici*, Rad, Beograd, 1955.
- [63] Kostić, Cvetko: *Sociologija sela*, Beograd 1975.
- [64] Lazić, Mladen: *Promene i otpori*, „Filip Višnjić”, Beograd 2005.
- [65] Lazić, Mladen: *U susret zatvorenom društvu*, Naprijed, Zagreb 1987.
- [66] Lazić, Mladen: *Sistem i slom*, „Filip Višnjić”, Beograd 1994.
- [67] Lazić, Mladen: *Razaranje društva*, „Filip Višnjić”, Beograd 1994.
- [68] Lazić, Mladen: *Račji hod*, „Filip Višnjić”, Beograd 2000.
- [69] Lazić, Mladen (2005) *Promene i otpori*, Beograd, Filip Višnjić
- [70] Lazić, Mladen: *Pojam društvene promene: osnovna teorijska shvatanja*, Sociološka luča, br. 2, Nikšić 2008.

- [71] Lazić, Mladen: *Razaranje društva*, „Filip Višnjić”, Beograd 1994.
- [72] Leković, Dragutin (ur.): *Progres i vrijeme*, CANU, Podgorica.
- [73] Liotar, J. E.: *Postmoderno stanje*, Bratstvo i jedinstvo, Novi Sad 1988.
- [74] Mander, Džeri; Goldsmit, Edvard: *Globalizacija*, CLIO, Beograd 2003.
- [75] Marković, Mihailo: *Društvena misao na granici milenijuma*, „Službeni list”, Beograd 1999.
- [76] Marks, Karl: *Temelji slobode*, Naprijed, Zagreb 1974.
- [77] Markuze, Herbert: (1968) *Čovjek jedne dimenzije*, Veselin Masleša, Sarajevo 1986.
- [78] Milić, Anđelka: *Društvena transformacija i strategije društvenih grupa*, Institut za sociološka istraživanja, Beograd 2004.
- [79] Milić, Vojin: *Sociologija nauke*, Filozofski fakultet, Novi Sad 1995.
- [80] Milošević, Božo: *Umeće rada*, Filozofski fakultet, Novi Sad 1997.
- [81] Mirošima, Mićio: *Zašto je Japan uspeo*, Rad, Beograd 1986.
- [82] Movsesjan, A. Ognivcev, S.: *Transnacionalni kapital i nacionalnije gosudarstva*, *Mirovaja ekonomika i međunarodna oztnošenija*, N 6, Moskva 1999, 55–63.
- [83] Norbert, Elijas: *Proces civilizacije*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci 2001.
- [84] Oijaže, Žan: *Epistemologija nauka o čovjeku*, Nolit, Beograd 1979.
- [85] Plamenac, Džon: *Čovjek i društvo I i II*, CID, Podgorica 2006.
- [86] Zimel, Georg: *Problemi filozofije istorije*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci 1994.
- [87] Popović, V. Mihailo (ur.): *Srbija krajem osamdesetih*, Institut za sociološka istraživanja, Beograd 1981.
- [88] Parsons, T.: *Moderna društva*, Gradina, Niš 1992.
- [89] Poper, Karl: *Otvoreno društvo i njegovi neprijatelji*, BIGZ, Beograd 1993.
- [90] Pratap, Chatterjee and Finger, Mattias: *The earth brokers: power, politics and world development* (London: Routledge), 1994.
- [91] Pušić, Ljubinko: *Urbana kultura*, Filozofski fakultet, Novi Sad 2003.
- [92] Radulović, Janko: *Procesi globalizacije i „welfare state”*, Mediteran, Podgorica, 2006.
- [93] Ranković, Miodrag: *Sociologija i futurologija*, Institut za sociologiju, Beograd 1998.
- [94] Semprini, Andrea: *Multikulturalizam*, CLIO, Beograd 2004.
- [95] Sen, Amartya: *Razvoj kao sloboda*, „Filip Višnjić”, Beograd 2002.
- [96] Simon, Dalby: *Ecological Discourse: Environmental Security and Political Geography*. *Progress in Human Geography*. 16(4), 1992, 503–522.
- [97] Simon, Dalby: *Geopolitics and Ecology: Rethinking the Contexts of Environmental Security*. Pp. 84–100. In: *Environment and Security* (London: MacMillan Press Ltd; New York: St. Martin's Press, Inc, 2000). Edited by Miriam R. Lowi and Brian R. Shaw,
- [98] Simon, Dalby: *Environmental Security* (Minneapolis, London: University of Minnesota Press), 2002.
- [99] Sharpe, R.; Lewis, D.: *Faktor uspjeha*, Zagreb 1990.
- [100] Smit, A.: *Nacionalni identitet*, Biblioteka XX vek, Beograd.
- [101] Stanovčić, Vojislav: *Vlast i sloboda*, Čigoja štampa, Beograd 2003.
- [102] Šnaper, Dominik: *Zajednica građana*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci 1996.
- [103] Tamir, J.: *Liberalni nacionalizam*, „Filip Višnjić”, Beograd 2002.
- [104] Valerštajn, Imanuel: *Posle liberalizma*, Službeni glasnik, Beograd 2005.
- [105] Veber, Alfred: *Tragično i istorija*, Dnevnik, Novi Sad 1987.
- [106] Veber, Maks: *Privreda i društvo*, Prosveta, Beograd 1976.

- [107] Vukićević, Slobodan: *Fenomen kompetitivnosti i Crna Gora*, Sociološka luča 1, Nikšić 2008.
- [108] Vukićević, Slobodan: *Crna Gora na prelazu milenijuma*, Centralna narodna biblioteka, Cetinje 2003.
- [109] Vukićević, Slobodan: *Simuliranje promjene*, Univerzitet Crne Gore, Podgorica 1998.
- [110] Vukićević, Slobodan: *Ontologija vlasti*, Sociološki pregled br. ¾, Beograd 2003, 357–363.
- [111] Vukićević, Slobodan: *Vrijeme i progres u Crnoj Gori – dugoročni projekat Canu i Univerziteta Crne Gore*, Zbornik: *Vrijeme i progres – Crna Gora na razmeđu milenijuma*, CANU, Podgorica 2003, 433–438.
- [112] Vukićević, Slobodan: *Ekologija i menadžment: razaranje prirode otvara vrata agresivnosti*, Šume br. 78/79, Beograd 2004, 30–32.
- [113] Vukićević Slobodan: *Sloboda i novi početak u Francuskoj i Američkoj revoluciji i postsocijalizmu SRJ-SCG*, Zbornik: *Kultura i razvoj*, Institut društvenih nauka, Beograd 2004, 218–133.
- [114] Vukićević, Slobodan: *Aktuelnost relacije svojina-vlasništvo u procesu transformacije u Crnoj Gori*, Zbornik: *Tranzicioni procesi – dometi, ograničenja i perspektive*, CANU, Podgorica 2004.
- [115] Vukićević, Slobodan: *Seljakov rad između tradicije i modernosti, u stvari, selo između tradicije i modernosti*, Zbornik: *Selo u Crnoj Gori*, CANU, Podgorica 2004, 63–90.
- [116] Vukićević, Slobodan: *Filozofske pretpostavke sociološkog značenja roda*, Zbornik: *Filozofija i rod* Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb 2004.
- [117] Vukićević, Slobodan: *Društveni poredak i demografski razvoj*, Zbornik: *Demografska kretanja i populacioni problemi u Crnoj Gori* (u štampi), CANU, Podgorica, 2004.
- [118] Vukićević, Slobodan: *Sopstvenost i pritaženje ne e edno i eščo*, Institut za filozofski isledovanja pri BAN, Filozofski alternativni, Philosophical alternatives, br. 3–4, Sofija 2005.
- [119] Vukićević, Slobodan: *Biznis, država i društveni sukobi*, Zbornik: *Biznis i država*, Institut društvenih nauka, Beograd 2006.
- [120] Vukićević, Slobodan: *Menadžment: andragoško – sociološki izazov XXI vijeka*, Zbornik: *Andragogija na početku trećeg milenijuma*, Filozofski fakultet, Beograd 2006.
- [121] Vukićević, Slobodan: *Svojina i vlasništvo u interdisciplinarnom razumijevanju sociologije i ekonomije*, Zbornik: *Ekonomija i sociologija*, Institut društvenih nauka, Beograd 2007.
- [122] Vukićević, Slobodan: *Lokalni i ruralni razvoj između tradicije i modernosti*, Zbornik: *Dani Sretena Vukoslavljevića*, Prijepolje 2007.
- [123] Vukićević, Slobodan: *Identitet, univerzalnost, mir*, Zbornik: *Identiteti i kultura mira u procesima globalizacije i regionalizacije Balkana*, Niš 2007.
- [124] Vukićević, Slobodan: *Socijalna ekologija i andragogija*, Zbornik: *Aktuelni problemi obrazovanja odraslih*, CANU, Podgorica 2007.
- [125] Vukićević, Slobodan: *Menadžment: andragoški i sociološki izazov XXI vijeka*, Zbornik: *Andragogija u XXI vijeku*, Filozofski fakultet, Beograd 2007,
- [126] Vukićević, Slobodan: *Sociokulturni položaj i adaptacija Roma u Crnoj Gori*, Filozofski fakultet, Sociološka luča br. 1, Nikšić 2007.
- [127] Vukićević, Slobodan: *Univerzalnost, identitet, mir*, Filozofski fakultet, Sociološka luča 2, Nikšić 2007.
- [128] Vukićević, Slobodan: *Savremeno društvo i multikulturalizam*, AGORA, Podgorica 2008.

- [129] Vukićević, Slobodan: *Savremeno društvo i država*, AGORA, Podgorica 2008.
- [130] Vukićević, Slobodan: *Individualne i grupne slobode*, CANU, Podgorica 2008, Naučni skup *Ekonomске slobode*.
- [131] Vukićević, Slobodan: *Savremeno društvo i savremeni čovjek*, AGORA, Podgorica 2008.
- [132] Vukićević, Slobodan: *Savremeno društvo: Nacionalna ili građanska država*, AGORA, Podgorica 2008.
- [133] Vukićević, Slobodan: *Etika iznad svega*, Beograd 2008, Institut društvenih nauka, Zbornik: *Moral i ekonomija*.
- [134] Vukićević, Slobodan: *Savremeno društvo: Fenomen kompetitivnosti i Crna Gora*, AGORA, Podgorica 2008.
- [135] Vukićević, Slobodan: *Nacionalna ili građanska država i savremeno društvo*, Sociološki godišnjak – časopis sociološkog društva Republike Srpske (Zbornik *Nacija i moderno društvo*) Pale 2008.
- [136] Vukićević, Slobodan: *Fenomen kompetitivnosti i Crna Gora*, Sociološka luča br. 1, Nikšić 2008.
- [137] Vukićević, Slobodan: *Savremeno društvo: Crkva i država*, AGORA, Podgorica 2008.
- [138] Vukićević, Slobodan: *Savremeno društvo: Sveto i svetovno u domenu politike*, AGORA, Podgorica 2008.
- [139] Vukićević, Slobodan: *Savremeno društvo: Globalno i lokalno*, AGORA, Podgorica 2008.
- [140] Vukićević, Slobodan: *Savremeno društvo: Ljudska priroda i priroda ljudske zajednice*, AGORA, Podgorica 2008.
- [141] Vukićević, Slobodan: *Savremeno društvo: Moć novca, nemoć čovjeka*, AGORA, Podgorica 2009.
- [142] Vukićević, Slobodan: *Bajo Pivljanin u socijalno-psihološkoj perspektivi*, Zbornik: *Bajo Pivljanin u istoriji, književnosti i legendi*, Udruženje Pivljana, Podgorica 2009.
- [143] Vukićević, Slobodan: *Održivi razvoj i održivi čovjek*, AGORA, Podgorica 2009.
- [144] Weber, Maks: *Privreda i društvo, Nauka i politika, Protestantska etika i duh kapitalizma*.